

**PEDAGOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY
KARLOVY**

Katedra občanské výchovy a filosofie

Diplomová práce

**PRAGMATISMUS KARLA ČAPKA A MÍSTO
VÍRY V JEHO MYŠLENÍ**

autor: **Michal Rozhoň**

vedoucí DP: **PhDr. Miloslava Blažková, CSc.**

akademický rok **2009/2010**

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím uvedené literatury.

V Praze 28. 5. 2010

Děkuji paní PhDr. Miloslavě Blažkové, CSc. za trpělivost a hlavně za cenné rady, které mi dávala při vedení této práce a také za to, že mě učila dívat se na krásnou literaturu očima filosofa.

Abstrakt

Pragmatismus Karla Čapka a místo víry v jeho myšlení

Karel Čapek je známý především jako spisovatel a dramatik. Tato práce jej představuje jako filosofa, kterého řadíme mezi představitele filosofie pragmatismu. Základní otázkou této práce je, v jaké podobě se pragmatismus projevuje u Karla Čapka a v jeho díle. Zabývá se především pragmatickou teorií pravdy a srovnáním Čapkova pragmatismu s americkým pragmatismem Williama Jamese. Základní význam Karla Čapka vidí ve zdůraznění člověka a lidskosti. Dále se snaží ukázat, že pragmatismus byl u Karla Čapka také záležitostí víry a to víry nenáboženské pojaté spíše jako vztah důvěry v člověka a svět.

Pragmatism and problems related to faith in Karel Capek's thinking

Karel Čapek is known especially as a writer and a dramatist. This dissertation introduces him as a philosopher, who is characterised as a representative of the pragmatic philosophy. Basic task of this dissertation is to identify a form of pragmatism of Karel Čapek and of his work. The work concerns itself with pragmatic theory of truth and with comparison of Čapek's pragmatism and of an American pragmatism of William James. It understands primary importance of Karel Čapek in emphasizing of human and humanity. It tries to show, that pragmatism was in case of Karel Čapek also issue of faith, rather taken as relation to trust in human and World than religious belief.

Obsah

Úvod.....	5
1. Historické pozadí pragmatismu	8
1.1. Začátek 20. století.....	8
1.2. Krize filosofie	11
2. Základní teze pragmatismu.....	16
2.1. Pragmatismus jako metoda.....	16
2.2. Pragmatická teorie pravdy	17
2.2.1. Pojetí pravdy (Pravda musí fungovat).....	18
2.2.2. Mnohost a dynamičnost pravd (Pravdy jsou jako židle).....	20
2.2.3. Pravda jako věc žijícího člověka	23
2.3. Kritika pragmatismu	27
3. Pragmatismus v životě a díle Karla Čapka.....	30
3.1. Pragmatismus jako životní postoj	31
3.2. Hledání pravdy a skutečnosti.....	34
3.2.1. Povětroň – poznatelnost pravdy a skutečnosti.....	34
3.2.2. Úcta ke skutečnosti.....	39
3.2.3. Lidské dějiny jako Továrna na Absolutno	41
3.2.4. Od absolutna k obyčejnosti jako pravdě života a člověka	46
3.2.5. Životní pravda	51
3.2.6. Pravda je především složitá	53
3.3. Čapek veřejný (Čapek jako Platón první republiky).....	55
3.3.1. Malost („třeba nešťastní, ale jen nebýt malí!“)	56
3.3.2. Individuální odpovědnost.....	57
3.3.3. Občan a politika	59
3.3.4. Demokracie	61
4. Víra u Karla Čapka a víra Karla Čapka.....	63
4.1. Vymezení víry	63
4.1.1. Odmítnutí náboženské víry	64
4.1.2. Pragmatismus jako víra a jako nástroj udržující víru v člověka.....	65
4.1.3. Víra v neosobní pokrok nad vírou v lidi	66
4.1.4. Nebezpečí víry v možnost překročení lidských mezí	69
4.1.5. Optimismus víry v člověka a svět.....	71
4.2. Víra jako nutná součást života.....	74
5. Závěr	77
5.1. Čapkův pragmatismus	77

5.2. Několik didaktických poznámek	80
Použitá literatura	83

Úvod

William James v úvodu ke své práci, v níž představoval pragmatismus, oslovuje své posluchače jako filosofy. Přesně to říká těmito slovy: „Vím, že vy, dámy a pánové, máte každý svou filosofii a že vaší nejzajímavější a nejdůležitější vlastností je způsob, jakým tato filosofie ovlivňuje vaše názory v různých světech, ve kterých žijete.“¹ Každý člověk je pro něj nositelem určité filosofie.

Má to několikery význam: filosofie je stále něco, co k životu patří, není to cosi, co patří do minulosti, jelikož to člověk svou vědou překonal. Ovšem stejně jako se můžeme na každého člověka dívat jako na filosofa, můžeme se dívat i na cokoliv, co dělá, jako na kus filosofie. A nejdůležitější význam tkví v tom, že tato naše filosofie, kterou každý z nás má, nás ovlivňuje v celém našem životě, slovy Jamese ve všech světech.

Z toho vychází i tato práce: Karla Čapka známe všichni jako skutečně proslulého spisovatele a dramatika, jehož dílo je dodnes i po více jak půl století stále živé. To, na co s obavou upozorňoval v mnoha svých zejména utopistických dílech, je stále natolik aktuální, až může člověk nabýt dojmu, že se za ta dlouhá desetiletí s lidstvem vlastně nic nestalo.

Tato práce ale není v žádném případě literárním rozborem, ale je pokusem ukázat Karla Čapka jako filosofa a ovšem také - v duchu úvodní citace - odhalit filosofii v tom, co dělal. Při tom tato základní otázka je pochopitelně specifikována na pragmatismus, za jehož představitele Karla Čapka většinou považujeme.

Když se ale ptám po pragmatismu Karla Čapka, nejde mi o jeho kritické zhodnocení, tedy o vymezení se vůči němu, analýzu toho, zda byl nebo nebyl správný, kde se dopouštěl chyb, k tomu sice jistě také dojde, ale

¹ JAMES, W. *Pragmatismus*. s. 21

jen okrajově a jaksi mimochodem. Jde mi především o to pochopit, co pragmatismus pro Karla Čapka znamenal, zda u něj dosahoval nějakých specificky čapkovských podob a jakým způsobem se projevoval v jeho díle.

K přiblížení se k dané otázce jsem zvolil následující postup: nejprve jsem se snažil seznámit se s tím základním, co tvoří filosofický pragmatismus, tedy s pragmatickou teorií pravdy. Zde jsem se opíral zejména o Williama Jamese, který byl pro Karla Čapka základním zdrojem poznání, které jej k pragmatismu přivedlo. Teprve poté jsem přikročil ke zkoumání Čapkova díla a života. Zde jsem se snažil důsledně dodržovat postup, začínat u díla jako pramene a teprve pak přistupovat ke studiu sekundární literatury. Jsem si totiž vědom, že za otázkou po pragmatismu Karla Čapka se skrývá úkol dostat se k jeho noezím a že tedy vše k Čapkovi přidané někým dalším, je zároveň přidáním noezí někoho jiného.

Druhá otázka, kterou si v této práci kladu, je otázka víry v myšlení Karla Čapka. Nejde v ní o postižení vztahu Karla Čapka ke křesťanské víře, k víře v Boha apod., nýbrž jde v ní o to, do jaké míry ovládala myšlení Karla Čapka víra jako způsob pohlížení na svět a člověka, tedy spíše víra jako postoj důvěry. Tuto otázku pak pochopitelně vztahuji k pragmatismu – zda Čapkova inklinace k pragmatismu byla dána vírou a nakolik jeho myšlení vírou končilo.

Na konec úvodu ještě jednu poznámku: při analýze Čapkova díla jsem se dopustil určitého subjektivismu a to ve výběru děl, jimiž jsem se zabýval. V první řadě jsem sice volil díla, která se k pragmatismu přímo vázala, jako je např. *Pragmatismus čili filosofie praktického života* či řada novinových článků. Poněkud jiné to ovšem bylo v dílech, která řadíme do krásné literatury. Čapkovo dílo je rozsáhlé natolik, že tato práce prostorově neumožňuje vytěžit maximum. I zde jsem se ovšem snažil vybírat díla, která něco významného o pragmatismu Karla Čapka říkala. Jsem si ovšem vědom, že právě v tomto výběru hrálo roli i mé vlastní zaujetí pro některá díla, čímž některá zůstala možná trochu opomenuta. I tak ale doufám, že

jsem zvolil takový výběr děl, který dokáže zobrazit Čapkův pragmatismus v jeho celku.

1. Historické pozadí pragmatismu

1.1. Začátek 20. století

Nechci se v této práci zabývat předchůdci Karla Čapka a vývojem pragmatismu jako určité filosofické školy. Tuto problematiku totiž zpracoval sám Karel Čapek ve své knize „Pragmatismus čili filosofie praktického života“². Zde tedy jen vyjmenuji jména filosofů, které k pragmatismu řadíme a kteří formovali myšlení Karla Čapka. Mezi nimi se objevuje samozřejmě Ch. S. Peirce a jeho myšlení s úkolem vyvolat zvyky pro jednání, po něm pak nejvýznamnější William James, John Dewey a F. C. S. Schiller. Někdy se mezi nimi objevují i taková jména H. G. Wells, který jako spisovatel Čapka velmi ovlivnil, nebo Russel, Vaihinger, Bergson a Simmel. Čapek jich jmenuje ovšem mnohem více, celkem 25 přímo přiřazených jako představitelé směru a nespočet dalších možných předchůdců pragmatismu už od zrodu filosofie v antickém Řecku.³

To velké množství jmen je ovlivněno především tím, že pragmatismus byl hlavně metodou. Jednotliví pragmatisté se velmi lišili, spojoval je jen důraz na praxi a kritika akademické filosofie za to, že opovrhovala běžnými lidskými problémy.⁴

Dále se historií pragmatismu zabývat nebudu, ačkoliv i to by mohlo být zajímavé, protože to není úkolem této práce. Nedokážu si ale odpustit alespoň krátkou zmínku o historickém pozadí filosofie Karla Čapka. Alespoň stručná zmínka je dle mého důležitá pro pochopení možných důvodů, díky nimž tento filosofický směr Karla Čapka a řadu jeho současníků oslovil. Jsem osobně toho názoru, že nelze pochopit člověka, aniž bychom si jej nespojili s dobou, v níž žil. U pragmatismu s jeho důrazem na praxi je to významné dvojnásob.

² srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. In: *Univerzitní studie*. s.269 - 273

³ srovnej tamtéž, s. 270

⁴ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*. s. 24 - 25

S Karlem Čapkem je obvykle spojena éra první republiky. Nicméně s pragmatismem se setkal již na studiích, tedy v letech 1913 – 1915, kdy také vznikla jeho studie o pragmatismu, byť knižně vyšla až v roce 1918. Odpověď na otázku, které historické události formovaly Čapkovo myšlení a mohly zvýšit sympatie právě k pragmatismu, není nijak složitá. Rozdělil bych ji do několika bodů:

1. obecný dějinný vývoj tzv. dlouhého 19. stol.
2. první světová válka
3. vznik a budování ČSR
4. růst fašismu a ohrožení první republiky
5. pomnichovská tzv. druhá republika

Dlouhé 19. století mělo zásadní význam v tom, že naprosto proměnilo charakter společnosti a téměř přetavilo svět. Ten starý byl průmyslovými revolucemi ztracen a ten nový – a to je důležité – se potácel a nevěděl příliš kam. Byl to ohromný rozvoj přírodních věd a techniky, industrializace, urbanizace, k moci se dostaly nové vrstvy obyvatelstva a hlásily se další, byl to onen zápas starobylé vrstvy šlechty a mladé městské buržoazie, který se rozhodně nevyčerpával Velkou francouzskou revolucí, ale naopak velmi silně naplňoval i druhou polovinu 19. stol.⁵ Zejména ale pokrok a s ním představa téměř všemocného člověka. Byla to doba obrovského optimismu a velkých očekávání.

Postupně se ovšem tento optimismus pokroku a očekávání dostal do bodu, kdy se začal hroutit. To byl počátek 20. století. 19. století zrušilo původní jistoty (třebaže tento vývoj nelze omezit jen na toto století), ale nové nepřineslo.

⁵ srovnej BEZECNÝ, Zd. *Příliš uzavřená společnost*.

Tento zlom byl navíc posílen první světovou válkou. Technika a pokrok v ní ukázaly svou druhou tvář. Tato válka byla až příliš nelidská a trvala příliš dlouho. A zrelativizovala roli vědy, i když trochu neprávem.⁶

Třetí bod – tedy vznik a první léta republiky znamenal na jedné straně vlnu nadšení a s tím i další velká očekávání, ale zároveň s ohledem na právě ukončenou první světovou válku celou řadu problémů. Jednak to bylo něco úplně nového, nový stát, republika a demokratický řád, a jednak se toto nové muselo potýkat s obtížnou hospodářskou situací, všechny ty hladové bouře, černý trh, měnová odluka atd. a první pokusy Kominterny o získání moci.⁷

Po krátkém období tzv. zlaté éry přišla ale jako ledová sprcha 30. léta, velká hospodářská krize, nástup fašismu a ohrožení demokracie a nakonec rok 1938 a tzv. druhá republika se svým marným bojem o existenci, krátké oddálení smrti.⁸

Všechny tyto události a celý vývoj vytvářel celou řadu praktických problémů k řešení, aktuálních, reálných problémů, které bezprostředně tížily a táhly člověka k praktickým úvahám, dál od teorie. Pragmatismus jako filosofický směr se jim uměl přizpůsobit, byl pomocníkem při jejich řešení, ať už tím, že zdůrazňoval praktickou činnost místo velkých slov, nebo tím, že dokázal udržovat naději a víru, o čemž budu mluvit dále.

Právě tím, že to byl směr, jenž počítal s individualitou, konkrétním člověkem a jeho běžnými problémy, plnil podle Klímy po první světové válce úlohu, jakou plnil po druhé světové válce existencialismus.⁹

⁶ srovnej ČAPEK, K. *Hovory s T. G. M.* s. 212 - 213

⁷ srovnej KÁRNÍK, Zd. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první.*

⁸ srovnej KÁRNÍK, Zd. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl druhý a třetí*

⁹ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek.* s. 31

1.2. Krize filosofie

Jak jsem nastínil v minulé kapitole, dlouhé devatenácté století připravilo lidské společnosti poměrně hlubokou krizi. Byla to především krize myšlení. Tato krize myšlení se projevovala jak na poli vědy, tak na půdě filosofie.

Společnost, která z 19. stol. vyšla vytvořena, byla organismem, jenž byl stále více závislý na technice, rozvoj techniky a přírodních věd zvěčňoval svět. To byla příčina krize filosofie: k tomuto zvěčnělému světu nedokázala nic říct metafyzika ani klasické náboženství, ale nedostačovala už ani věda. Člověk byl náhle ve světě sám bez nějakého myšlenkového systému, o něhož by se mohl opřít.¹⁰ Ani pokus Nietzscheho vyřešit to kladivem nebyl příliš úspěšný.

Ostatně: když se řekne filosofie, jakoby se zároveň říkalo *to, co je v krizi*. Ono totiž, zdá se, nebylo nikdy období, kdy by se filosofie nepotácela, nebloudila a nehledala cestu z nějakého konfliktu. A tenhle znak filosofie je jakýmsi spouštěčem pragmatismu, jak to ukazuje James i Karel Čapek.

Dějiny filosofie to jsou dějiny povětšinou dvou střetávajících se názorů, dvou možností, jak si poradit se světem a sebou samým. Tyto dva názory pak téměř nikdy nebyly schopny se spolu domluvit. Stačí několik nejznámějších příkladů: spor Platóna a Aristotela, jeho pokračování v podobě sporu mezi realismem a nominalismem ve středověké filosofii, až ke sporu mezi dvěma směry, o nichž pragmatikové mluví nejčastěji, mezi empirismem a racionalismem.

Podle Jamese je filosofie dána povahou konkrétního filosofa a rozeznává dvě základní, které označuje za hrubou a jemnou. Na jedné straně tak stojí sentimentální, cituplný pohled na svět a na druhé hrubý a

¹⁰ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*. s. 24 - 25

bezcitný. Tím prvním je racionalista, který staví svou filosofii na věčných abstraktních principech a tím druhým je empirik, suchý uctívač ještě sušších faktů.¹¹ Co je na tom nejdůležitější, je to, že „filozof své povaze věří, chce svět, který jí odpovídá, věří v jakoukoli reprezentaci světa, která jí odpovídá.“¹² Filozof tedy nehledá, jak se věci mají, ale dělá všechno pro to, aby se měly zrovna tak, jak to odpovídá jeho víře.

Podle Karla Čapka totéž platilo i o jeho době, kterou přirozeně nazýval dobou moderní. Ta také znala dvě cesty poznání – empirické, které je postavené na přímém pozorování světa, na smyslové zkušenosti, pomocí níž se dobíráme k obecným zákonitostem příčinnosti, na nichž pak stavíme moderní vědu, která pracuje na hypotézách. Pravda je na této cestě shoda myšlenky a smyslové zkušenosti.¹³ Filosofie, která z toho vychází, vše, co není ze zkušenosti, odmítá jako nepoznatelno.¹⁴

V české filozofii tomuto proudu odpovídal pozitivismus Krejčího. Jeho podstatou bylo podle Čapka přesvědčení, že všechno to, o čem se nemůžeme přesvědčit smyslovou zkušeností zpracovanou vědecky, tj. objektivně, nepatří ani do vědy, ani do filosofie. Jen věda pro Krejčího byla zárukou pravdy. Jako takový pak odmítal vše metafyzické: duši, nesmrtelnost, boha atd.¹⁵

Jenomže počátek 20. století byl i krizí vědy. Pozitivistická věda dospěla do stádia, kdy si uvědomila, že nedokáže vysvětlit celý svět, že nepostihuje celou skutečnost, proto se nová věda začala chovat skromněji a stala se tak trochu skeptickou.¹⁶ Její problém byl, že absolutizovala zákon o příčině a účinku.

¹¹ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 22 - 23

¹² tamtéž, s. 22

¹³ srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 5

¹⁴ srovnej tamtéž, s. 6

¹⁵ srovnej ČAPEK, K. *O umění a kultuře II*. s. 83

¹⁶ srovnej tamtéž, s. 85

Na nedostatky příčinnosti upozornil již dávno před tím britský empirik David Hume ve svém „Zkoumání o lidském rozumu“. Hovoří o tzv. faktických okolnostech, o kterých nevíme ani ze smyslů, ani z paměti, ale odvozujeme je z principu příčiny a účinku. Jenomže: Jak víme o příčině a účinku? Není to z rozumu, logických účinků je vždycky více a přesto si vybereme jen některé. Ani kvalita předmětů není tou cestou (Hume pro to má příklad s chlebem – to, že je hnědý, nic neříká o tom, že je k jídlu). Příčinnost vyvozujeme ze zkušenosti, říká. Jenomže zkušenost nám dává jistotu jen o přítomném předmětu a v tomto čase, další vyvozování ze zkušenosti je postaveno na víře, že budoucí se bude podobat minulému. Příčinnost jako princip pro naše poznávání je proto nutno odmítnout.¹⁷

Klasický empirismus je proto také nedostačující.

Druhá cesta je cesta poznání přes rozum nebo intuici, v každém případě ale nezávisle na zkušenosti. Je to cesta spekulativní, jejímž ideálem je matematika s větami evidentními a absolutně platnými, pracuje s prvními příčinami a posledními účely a na své cestě hledá jednotný ucelený systém pro náš svět. Pravda je zde shoda myšlenky s rozumem a metafyzicky dokonce shoda myšlenky s absolutním rozumem.¹⁸

Obě cesty mají ale své potíže, které nad nimi vytváří pochybnosti.

Člověk, který se pídí po základních otázkách světa a chce si vypomoci na této cestě filosofickou tradicí, dostane tedy dvě nabídky: empirismus, který James označuje jako bezbožný, nelidský, a racionalismus, který je sice zbožný, ale odtržený od konkrétních věcí a tudíž pro běžného člověka naprosto nedostatečný. James kritizuje především racionalistickou tradici, protože empirismus je pragmatismu přeci jen bližší. Kamenem úrazu racionalismu je, že nevysvětluje skutečný svět, ale že vytváří nadstavbu, která má být skutečnému světu nadřazená, je čistá, jednoduchá

¹⁷ srovnej HUME, D. *Zkoumání o lidském rozumu*.

¹⁸ srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 6

a zejména logická. Podle Jamese je to únik ze světa problémů vytvořením světa, který žádné problémy nemá.

Druhým problémem racionalismu je systém, který vytváří, protože systém je vždy uzavřený, jinak by těžko mohl být systémem, skutečnost je ovšem otevřená, nedokonalá. I pro tu svou dokonalost je běžnému člověku příliš vzdálený.¹⁹

Další zásadní potíž je v tom, že nikdo nedokáže žít trvale bez principů nebo bez faktů.²⁰ Člověk potřebuje obojí. Proč potřebuje obojí, to se pokusím vysvětlit v následujících kapitolách.

Karel Čapek to popisuje soubojem dvojí zkušenosti, vnitřní a vnější. Ty jsou v běžném životě ale spojeny. Pouze filosofie je rozděluje.²¹ Z tohoto souboje pak vyplývá to, co Čapek označuje termínem moderní skepse. Na jedné straně je to relativismus věd. Dějiny totiž postavily člověka do situace, kdy zjišťuje, že důvěra ve vědu byla pouze vírou, která se vyprázdnila. Pravda se již neukazuje jako shoda se zkušeností, ale jako zjednodušování. Věda funguje tak, že má za pravdivější to, co lze formulovat jednodušeji. Na druhé straně pak stojí filosofie, které se stává nepopulární, protože jí nikdo nerozumí. Podle Čapka je to dáno nadprodukcí idejí (co filosof, to celá řada idejí), přílišnou akademičností a složitou terminologií.²²

Moderního člověka Čapek považuje za primárně afilosofického. Způsobuje to také nový životní styl a historická zklamání, která podle Čapka berou člověku důvěru v očekávání lepší budoucnosti.²³ Filosofie se tedy ukazuje jako odtažitá, nic neříkající a neschopná nic skutečně cenného člověku přinést. Tedy alespoň ne běžnému člověku.

¹⁹ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 28 - 31

²⁰ srovnej tamtéž, s. 23

²¹ srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 6

²² srovnej tamtéž, s. 9

²³ srovnej tamtéž, s. 10

A navíc český člověk je podle Čapka ve specifickém postavení. Je to člověk malého národa. Takový je pak i český filosof. Nemůže si „*dovolit ten luxus myšlení pro myšlení.*“²⁴

Na mnoha z těchto záležitostí se dodnes nic příliš nezměnilo. I dnes jsme v situaci, kdy filosofií se nežije, kdy je velkou částí lidí považována za nesmyslné plýtvání časem, jako mluvení o ničem a pro nic.

Karel Čapek nám ale nezáměrně ukazuje ještě jeden rozměr krize, o níž je řeč. Ukazuje krizi víry. Krizi, která znamená, že se ztratil obsah víry – v co má člověk věřit? Dá se věřit i nenábožensky? Jsou to sice jen „nepřímé důkazy“ nebo „indicie“, ale stačí se začíst do „Hovorů s T. G. M.“ Kolik toho tam je o náboženství a víře, o křesťanství, církvi, státu, o víře jednoho prezidenta! Jen jedna velmi trefná poznámka pana Masaryka na Karla Čapka: „*Vida – ani vám to náboženství nedá!*“²⁵

²⁴ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. M.* s. 208

²⁵ srovnej tamtéž, s. 242 – 343, cit. s. 295

2. Základní teze pragmatismu

2.1. Pragmatismus jako metoda

V minulé kapitole jsem ukázal z čeho filosoficky, myšlenkově vyšla škola pragmatismu. Byl to věčný a nikdy neustávající souboj několika možných pohledů, které se dají dnes redukovat na dva základní – racionalismus a empirismus. Jak se ale vůči této výchozí situaci filosofie pragmatismu vymezila? Co je to tedy ten filosofický pragmatismus?

Úkolem pragmatismu je tento spor vyřešit, vystoupit z něj, abychom v něm zbytečně neplýtvali energií důležitou pro praktický život. Pro Jamese to byla především metoda, kterou se dá nově pohlédnout na problematické otázky, na všechny střety, ke kterým ve filosofii (ale i jinde) dochází. Vyjít ze sporu tu znamená najít cestu, jak obě strany spojit. Pragmatismus novou metodou přístupu má spojovat potřebu „náboženskou, racionalistickou i empirickou intimitu s fakty“²⁶. Použijeme-li terminologii Čapkovu: Má za úkol nalézt způsob jak postavit vedle sebe obě zkušenosti – vnitřní i vnější.

Základem řešení je poměřování s praktickými důsledky, s užitečností pro život. To je základní stavební kámen pragmatismu – praktičnost, užitečnost, využitelnost v běžném životě. Jde o to nalézt praktický důsledek toho, když přijmeme nějaký názor a možné rozdíly, pokud bychom se ztotožnili s jiným pohledem na svět.²⁷ „Celá úloha filosofie spočívá v nalezení toho, jaké konkrétní důsledky to bude mít pro mě a pro vás, když ta či ona definice světa bude pravdivá.“²⁸ Takto totiž zjistíme, zda naše dohadování není jen hloupým plýtváním časem, prázdným diskutováním bez nějakého smyslu a významu.²⁹

²⁶ JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 33

²⁷ srovnej tamtéž, s. 38

²⁸ tamtéž, s. 39

²⁹ srovnej tamtéž, s. 38 – 39

James pro to má velmi výstižný příklad: ukazuje situaci, kdy se člověk chce podívat na veverka na kmeni stromu, ta se ale neustále schovává, takže když se člověk pokusí obejít strom na druhou stranu, ona udělá totéž. Jaká debata z toho vznikne? Vznikne otázka, zda člověk obíhá pouze strom, nebo zda s ním obíhá i veverka. Z pohledu pragmatismu je tato debata lichá: ať už ji totiž obíháme nebo nikoliv, výsledek je stejný – ani v jednom případě ji neuvídíme a o to nám přeci *prakticky* šlo.³⁰

Dosavadní filosofické úsilí, míní James, směřovalo k nalezení nějakého mocného slova, jako bylo třeba Bůh, Hmota, Rozum atd. Takovéto mocné slovo pak mělo dát světu a všemu v něm smysl. Toto slovo byl cíl, kterého chtěl filosof dosáhnout. Jamesovi tohle ale nestačí, pro něj je důležité takové slovo ještě „zapojit do práce“, tedy analyzovat, jak toto slovo prakticky změní náš svět.³¹

2.2. Pragmatická teorie pravdy

Cílem pragmatismu je tedy nalézt řešení sporů a to tak, že porovnává výsledky jednotlivých názorů v praktickém životě člověka. Jde pryč od abstrakcí.³² Základním stavebním prvkem této metody, či základní teoretickou oporou pro takový postup je pragmatická teorie pravdy.

Pragmatismus, jak jsem doufám již zřetelně naznačil, má blíže empirismu a poměrně ostře se vymezuje vůči racionalismu, někdy nazývanému jako intelektualismus apod. Pragmatické pojetí pravdy se proto nejzřetelněji odlišuje právě od těch pojetí, která vzešla z různých racionalisticky zaměřených škol a směrů. Liší se v několika základních bodech:

1. pojetí pravdy jako pravdivé myšlenky
2. jak spojuje pravdu a dobro

³⁰ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 38 - 39

³¹ srovnej tamtéž, s. 40 - 41

³² srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 16

3. vycházení ze zkušenosti, z konkrétního a jednotlivého
4. přijetí mnohosti a dynamičnosti pravdy
5. užití pragmatické metody, poznávání pravdy
6. spojení pravdy s člověkem

Jako poslední bod, který však není odlišením, ale je velmi důležitý pro etiku pragmatismu, je, jak se v oblasti pravdy vypořádává s možným relativismem nebo možným zahlcením jednotlivými věcmi.

Zároveň se na pojetí pravdy zřetelně ukazuje již osobitý pragmatismus Karla Čapka, o něhož nám jde převážně. To ovšem bude náplň zejména dalších kapitol.

2.2.1. Pojetí pravdy (Pravda musí fungovat)

James své uvažování o pravdě začíná tím, že přemýšlí nad běžným pojetím pravdy, které říká, že pravda je shoda myšlenky se skutečností. Myšlenka je tak jakási kopie reality. V tom ovšem nastává problém. Jak můžeme kopírovat předmět, o kterém nic nevíme. James užívá příkladu nástěnných hodin. Jen hodinář je skutečně zná a jedině pokud se podívá dovnitř, je ujištěn, že to jsou opravdu hodiny. Přesto nikdo nepochybuje, že to hodiny jsou. Když mluvíme o autu, tak prostě mluvíme o autu a každý při tom ví, co je předmětem hovoru.³³

Pro pragmatismus je diskuze o absolutní pravdě platónského ražení naprosto bezpředmětná. To, co je pro pragmatistu rozhodující, je praktický účinek, tedy: co to člověku dává, když něco přijímá.

Proto James nemluví ani tak o pravdě jako o pravdivých myšlenkách. Pravdivost myšlenek je dána jejich schopností fungovat. Celé Jamesovo pojetí pravdy je úzce napojeno na zkušenost. Účelem každé myšlenky je vytvářet vazby mezi jednotlivými částmi naší zkušenosti. Myšlenky mají

³³ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 103 -104

shrnovat, zjednodušovat, vytvářet pojmové zkratky. Pokud to činí uspokojivě, pak jsou pravdivé. Taková pravdivá myšlenka především šetří práci.³⁴ Jakoby se do pragmatismu vkrádalo pomalu to, co později nazve Lyotard nadvládou ekonomického diskursu.

Logická pravda nebo teoretická pravda je pouze fikce. O vnějším světě nám nic neříká, ten máme zpřístupněný pouze přes zkušenost. Pravda o světě je tak vlastně naší zkušeností o světě.³⁵

„Naše myšlenky stávají se pravdivými v té míře, v jaké nám pomáhají...“³⁶ Pravda pro nás pracuje, pomáhá nám jít cestou života. Správně se rozhodnout znamená, že mám po ruce tu správnou pravdu. O pravdu usilujeme, říká James, „protože se nám vyplácí.“³⁷ Pravda se tak stává prostředkem a ne cílem, a podobně poznání je také jen prostředek praktického života, proto pravda a poznání není ani nejvyšším úkolem člověka, ani nejvyšším účelem bytí, tím je praktický život, o ten má člověk usilovat.³⁸

I v pragmatismu se k sobě pojí pravda a dobro, přesnější je tu ovšem spojení *pravdivé – dobré*. Pravda není oddělenou kategorií vedle dobra, s nímž je v souladu. Pravda a dobro jsou v pragmatismu vlastně totéž³⁹. To je podstata tvrzení, že pravdivá myšlenka není jen příjemnou rozumu, nýbrž že je dobrá pro běžný život, protože nám ho pomáhá žít.⁴⁰ V pravdivých myšlenkách nenajdeme nikdy nic zlého. Nebyly by totiž pravdivé, pokud by v nich bylo něco, co by bylo lepší nevědět. Něco takového by nám totiž přitěžovalo a nic by nám nezjednodušovalo.⁴¹ V pragmatismu se nikdy nemůžeme dostat do řešení takového dilematu,

³⁴ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 43

³⁵ srovnej BLECHA, I. *Filosofie (základní problémy)*, s.164

³⁶ ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 17

³⁷ JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 112

³⁸ srovnej ČAPEK, K. *O umění a kultuře I*. s. 460

³⁹ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 50

⁴⁰ srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 18

⁴¹ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 50

zda by bylo lepší pravdu nevědět (např. sdělit nebo nesdělit prognózu smrtelné nemoci?).

Do pragmatistického pohledu na svět můžeme zahrnout všechno, pokud to má praktický účinek. Vejde se nám do něj i Bůh, pokud je pro nás nějak užitečný.⁴² Pravda totiž především musí fungovat v praxi. Zkoumání praktických účinků je také jediný zdroj, jak pravdu poznáváme: „ *Dejme tomu, že je jistá myšlenka nebo přesvědčení pravdivé, jaký konkrétní důsledek bude jeho pravdivost znamenat pro skutečný život kohokoliv z nás? Jak se tato pravda realizuje?*“⁴³

Posledním znakem pragmatického pojetí pravdy, který je důležitý pro následující text, je chápání pravdy jako verifikačního procesu. Pravda je vlastně děj, ve kterém se něco ověřuje. Vychází to z toho, co jsem již napsal. Pravda musí prakticky fungovat, něco nám přinášet, ulehčovat nám a to se poznává tak, že ji ověřuji. Je v tom navíc jeden důležitý rozdíl proti racionalismu: pro ty byla pravda absolutní tvrzení platné předem, pravda byla pravda, i kdyby ji nikdo nikdy neverifikoval.⁴⁴

2.2.2. Mnohost a dynamičnost pravd (Pravdy jsou jako židle)

Pravda jako pravdivá myšlenka, pravda jako verifikační proces, pravda projevující se tak, že funguje v praxi, pravda jako naše zkušenost o světě – to vše nám ukazuje na další důležité prvky pragmatické teorie pravdy: na mnohost pravd a na dynamičnost skutečnosti.

To, co vedlo ke zrození pragmatismu, byla přeci krize filosofie, která spočívala v existenci obrovského množství škol a směrů, z nichž každý si osoboval pravdu. Bylo to i množství vědeckých teorií, z nichž mnohdy

⁴² srovnej ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*. s. 18

⁴³ JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 104

⁴⁴ srovnej tamtéž, s. 112

jedna druhou vyvracela, a přesto se všechny tvářily jako platné. Byl to problém, jak si vyjasnit vztah mezi novou a starou pravdou. Byla to otázka, zda se nějak jednou pro vždy nevyrovnat s filosofickou tradicí, kterou Čapek ukazuje na svém Agathonovi. Ten se chystal vyložit celou svou filosofii, přečíst svitek o všem zásadním., a neodmyslitelnou součástí bylo i popření bludařů. Kdo byli ti bludaři? Všichni, kteří neříkali to, co on.⁴⁵

Nietzsche to vyřešil tak, že označil pravdu za zdání, které teď zrovna platí, pragmatismus našel jiné východisko:

Pragmatismus uznal mnohost pravd a umožnilo mu to především to, že pracoval s pravdivými myšlenkami. Základním kritériem pro Jamese bylo zachování kontinuity, protože člověk potřebuje kontinuitu pro svůj pocit jistoty. Nový názor, nová myšlenka tak může být pravdivá jen tehdy, pokud dokáže asimilovat novou zkušenost se zkušeností předchozí. Nová pravda tak neruší ty staré, ty zůstávají a s novou pravdou naopak rostou.⁴⁶

Tím se pragmatismus vyjadřuje k tomu, co odjakživa lidstvo vede do různých konfliktů a co lidstvo o mnohé ochuzuje, což je neméně závažné. Celý problém starých a nových pravd se skrývá v užívání pojmu „překonal“, rozumí se jím totiž, že to, co člověk překonal, bylo zastaralé a špatné. To, co bylo včera, byl omyl a dnešek bude omylem zítra.⁴⁷ Tak je to třeba s uměním, jenomže s uměním je to jako s jarem: *„loňské jaro není překonáno jarem následujícím. Loňské jaro není zastaralé, nemohlo zestarati, neboť pominulo; jaro loňské, jaro před sto lety, jaro před deseti tisíci lety je něco stejně mladého, svěžího, bujného jako to příští, na které se těšíme. Takovým věčně se obnovujícím jarem je také umění.“*⁴⁸ Pragmatismus se na pravdy dívá stejně jako na jaro a nejzřetelněji je to vyjádřeno v Čapkově „Pilátovu krédu.“

⁴⁵ srovnej ČAPEK, K. *Agathon čili o moudrosti*. In: *Knihy apokryfů*, s. 41

⁴⁶ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 45

⁴⁷ srovnej ČAPEK, K. *V zajetí slov*, s. 47

⁴⁸ ČAPEK, K. *O umění a kultuře. Od člověka k člověku, dodatky*, s. 76

Ústy Piláta říká Čapek, že pravdy jsou jako židle. Nová židle je možná krásnější, pohodlnější, ale když si unavený člověk sedne na starou rozvrzanou židli, nebudeme ho přeci nutit, aby si přisedl. Stará židle mu stejně dobře poslouží, aby odpočinul unaveným nohám.⁴⁹

Pro racionalistu je pravda imperativem rozumu. Když vidím něco bílého, nemohu o tom tvrdit, že je to černé, „*nedovolil bys mi to,*“ říká Josef Arimatejský Pilátovi. O kus dále: „*Není mé pravdy – je jen jediná pro všechny.*“ Jenže Pilát ukazuje, že v prostoru je hodně místa pro mnoho věcí a stejně tak se tam vejde i mnoho pravd.⁵⁰

Pragmatismus došel ke stejnému závěru jako Nietzsche, když odmítl snahu racionalistů vysvětlit svět jako systém, který vše řídí a do něhož vše správně zapadá. Systém totiž musí být uzavřený, aby byl systémem, ale skutečnost – v tom je ta shoda s Nietzsche – skutečnost není statická, skutečnost je proměnlivá a dynamická.⁵¹

Pravdivost je proces, událost, myšlenka není pravdivá odjakživa, pravdivou se verifikací stává.⁵² „*Pravda není vlastnost náležející nějaké myšlence, ale událost, která se myšlence přihodí.*“⁵³

Pravda má totiž tři základní charakteristiky: má praktické využití, je spojena se zkušeností, s konkrétními fakty a není jen jedna. V těchto třech bodech se naprosto zásadně odlišuje od racionalistů. Pro ně je pravda čistá abstrakce, které se musí člověk podřídít, kdežto pragmatista jde opačnou cestou, od konkrétního, jednotlivého.⁵⁴

Praktická využitelnost myšlenky závisí na užitečnosti předmětu myšlenky. Jenomže tentýž předmět může být jednou užitečný a jindy, v jiné situaci, naprosto podružný. V tom spočívá proměnlivost pravd a zároveň

⁴⁹ srovnej ČAPEK, K. *Pilátovo krédo*. In: *Kniha apokryfů*, s. 133

⁵⁰ ČAPEK, K. *Pilátovo krédo*. In: *Kniha apokryfů*, s. 136, včetně obou citací

⁵¹srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 105

⁵² srovnej tamtéž, s. 105

⁵³ ČAPEK, K. *Pragmatismus čili filosofie praktického života*, s. 19

⁵⁴ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 47

z toho vychází potřeba vytvářet si zásobárnu pravd, které budeme moci aktivovat v situacích, které přijdou, zásobárnu myšlenek potencionálně pravdivých.⁵⁵

Tato zásobárna je pak skladem naší minulé zkušenosti, ale důležité na tom je, že tento „sklad“ je veřejně přístupný, naše zkušenost je i zkušeností ostatních a tak zkušeností světa. Jako taková je každá naše zkušenost proměnlivá a s ní tedy i pravda i tím, jak ji druzí (včetně i nás samotných) interpretují. Interpretací mutují naše pravdy a zároveň se mění realita, z níž naše pravdy vycházejí.⁵⁶

To, že naše zkušenost a tedy i naše pravdy, jsou zároveň pravdami světa, vytváří dojem, že je nějaká jediná pravda, ale celé to záleží na tom, odkud se dívám. Stejně jako je to s krajinou, která pozorována z výšky splývá, tak i pravdy z určité výšky, z nadhledu splývají v jedno.⁵⁷

2.2.3. Pravda jako věc žijícího člověka

Pravda je prakticky využitelná myšlenka, je to naše zkušenost o světě, pravda tak svět vlastně vytváří, naplňuje ho, pravda jako pravdivá myšlenka je naprosto konkrétní záležitostí konkrétního člověka. Je to věc žijícího a jednajícího člověka, není nikde nad ním. Pravdu nelze myslet jinak, než ve spojení s člověkem. Tento rys pravdy v pragmatismu je u Karla Čapka nejvíce patrný. Pokusím se to ukázat v následujících kapitolách. V této to chci jen stručně nastínit, abychom měli pragmatickou teorii pravdy kompletní.

Pro pragmatistu je zásadní praxe, praktický život. Pravda je nástrojem, jako zásobárna zkušenosti, podle níž mohu jednat, rozhodovat se, je mým nejcennějším pomocníkem. Poznávat pravdu není cílem. Mít

⁵⁵ srovnej tamtéž, s. 106

⁵⁶ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 115

⁵⁷ srovnej ČAPEK, K. *Pilátovo krédo*. in: *Knihy apokryfů*, s. 136

pravdivé myšlenky je sice největším bohatstvím, ale člověk se na tom nezastavuje. Teprve s nimi totiž může správně jednat. A jednáme proto, abychom uspokojili nějakou potřebu. Proto hledání pravdy není ani prázdny imperativ, ani nějaké břemeno rozumu, je to pro nás prostě praktické a tudíž užitečné.⁵⁸ Důležitá je při tom tato Čapkova věta: „*v praktickém životě není člověk jen „vnímající subjekt“, jak mu říkají filozofové, nýbrž uskutečňující činitel.*“⁵⁹ To je myslím podstata změny pohledu na člověka, kterou přinesl pragmatismus.

Veškeré úsilí hledat nějakých vyšších pravd, absolutních, něčeho, co každou pravdu činí pravdou, té jediné pro všechny platné pravdy, je cosi nepotřebné a zbytečné. Obyčejný člověk totiž nežije na nějaké hoře, z níž pohledem všechny pravdy splývají v jedno, on žije dole v krajině a potřebuje především to, co vidí blízko, to, co je kolem jeho domu. To ovšem neznamena, že by se časem, až když zvládne svůj vlastní život, nemohl na tu horu vyšplhat a podívat se z ní...⁶⁰

To ovšem znamená, že úsilí o hledání pravdy je především hledáním životní pravdy, tedy jakéhosi vodítka pro náš konkrétní život. Můžeme toto pátrání tedy nazvat i hledáním smyslu života? V tuto chvíli si myslím, že je to přesně ten moment, v němž se objevuje Karel Čapek sám, ale bude to předmět úvah a zkoumání v dalších kapitolách.

Spojení pravdy s konkrétním člověkem má ještě dva důležité důsledky:

Za prvé: pravda konkrétního člověka je drobná pravda, takže když Dioklecián v jednom z Čapkových apokryfů tvrdí „*minima non curat praetor*“, zpronevřuje se tak pravdě a zároveň vyjadřuje jakousi neúctu

⁵⁸ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus*, s. 104 - 105

⁵⁹ ČAPEK, K. *O umění a kultuře II.* s. 84

⁶⁰ srovnej ČAPEK, K. *Pilátovo krédo*. In: *Knihy apokryfů*, s. 136 - 137

k lidem a přes ně zase i k pravdě samotné. Člověku jde totiž v životě právě o ty maličkosti, nemůže je pominout.⁶¹

Za druhé: v pravdě je nutné vždy hledat lidskost, pravda, která se nikdy nedá odtrhnout od člověka, je lidská, v jejím posuzování nelze opomenout tento rozměr.

Jednoduše řečeno – pravda musí mít nějaký smysl, jinak o ni není důvod usilovat. Když četník Gelnaj při vyšetřování vraždy Hordubala říká, že by bylo lepší všechno nechat, tak jak to je, nechat Polanu, aby si vzala Štěpána (ačkoliv je všem jasné, že to byli oni dva, jež Hordubala zabili), když chce nechat příběh prostě plynout šťastnou cestou, tak pohlíží na pravdu právě tímto způsobem. Stejně tak později, když Štěpán bere všechnu vinu na sebe, Gelnaj zadržuje aspiranta Biegla, který by nejraději všem sdělil, že to prostě sám zvládnout nemohl. Vždyť Polana je v osmém měsíci, tak proč to neskončit alespoň trochu šťastně. Když jde soudu o pravdu a dobro, pak přeci nelze vynechat ani dobro nenarozeného dítěte. Četnického aspiranta Biegla nám ukazuje Čapek jako *racionalistu*. Pravda je pro něj pravda, musí se o ni usilovat o celou, objektivní, nic se jí nesmí ubrat, protože pravda je pravda, jako vražda je vražda.⁶²

Právě tato lidskost pohledu na pravdu, která z mnoha situací dělá nesnadno řešitelná dilemata, odlišuje dle mého Čapka od Jamese nejvíce. Ačkoliv i James se podrobně zabývá otázkou vztahu člověka a pravdy a používá pro to pojem humanismus, který přebírá od Schillera.

U Jamese ale jde především o úvahu nad tím, nakolik je skutečnost závislá na našich konkrétních přesvědčeních, nakolik je svět tvarován lidmi, tedy subjektivně. James dochází k podobným závěrům jako kdysi Kant. Svět podle Jamese nepoznáváme takový jaký je, ale již námi zinterpretovaný, my o světě víme pouze naše různá přesvědčení, o faktech

⁶¹ srovnej ČAPEK, K. *Císař Dioklecián*, In: *Kniha apokryfů*, s. 142

⁶² srovnej ČAPEK, K. *Hordubal*. s. 89 - 105

jako takových nevíme vlastně nic. Velmi se to podobá Kantově věci pro nás. Jen s tím podstatným rozdílem, že James není racionalista, pro něj není jeden dopředu a od věčnosti hotový svět, který intelekt odhaluje, ale pro něj je svět nehotový, „*je stále v procesu tvorby.*“⁶³

James si prostě všímá zejména lidského faktoru ve všem, co ve světě můžeme odhalit, a zabývá se otázkou, nakolik je možné oddělit to skutečné, jak James říká: tvrdá fakta, od všeho lidského, co se k nim nabaluje v kognitivním procesu. Odpovídá si takto: „*Vytvoří řeka své břehy, nebo břehy řeku?*“⁶⁴ Tato otázka od pragmatisty zní velmi podivně. Jakoby si ji ani položit neměl. Použijeme-li pragmatickou metodu, pak musíme dojít k závěru, že je jedno, jakou eventualitu přijmeme. Na řece to nic nezmění. Zde jde ovšem o příměr, kterým se má naznačit obtížnost, či spíše nemožnost předešlou otázku vůbec vyřešit.

Čapek pak tento humanismus chápe konkrétně lidsky. I James zmiňuje určitou odpovědnost, kterou na člověka tato skutečnost tvorby světa klade, ale jen tak mimochodem. Naopak Čapek ji rozpracovává a je jí fascinován. Odpovědnost člověka za to, jakým pravdám dává existenci, i odpovědnost při posuzování pravd a skutečnosti, je jedno z jeho stěžejních témat.

⁶³ JAMES, W. *Pragmatismus*. s. 121 – 129, citace s. 129

⁶⁴ tamtéž, s. 126

2.3. Kritika pragmatismu

Pragmatické pojetí pravdy má v sobě několik potencionálních nebezpečí.

To, že pragmatista tvrdí, že pravdou je to, co se osvědčuje, je hlavním bodem kritiky. Zdá se totiž, že pravdou může být vlastně cokoliv, stačí, aby se našlo něco, pro co je to užitečné a prospěšné. „*Co se všechno neosvědčuje!*“ podotkl Emanuel Rádl a uvedl výčet několika příkladů v popředí s Rukopisy a Machiavelliho obhajobou vraždy, která se osvědčuje jako funkční a praktické opatření.⁶⁵

Problematicky se může také jevit samotný proces verifikace. Ta totiž může probíhat po dvou liniích. Po linii přímé evidence, např. pravdivost myšlenky, že jsem si nechal brýle v nočním stolku, verifikuji tak, že se do něj podívám a ony tam budou. Tato linie je celkem jasná a srozumitelná a asi k ní nebude příliš mnoho námitek.

Druhá linie je cesta nepřímé evidence. Je to opět Jamesův příklad s hodinami na stěně. Vidíme předmět na stěně a podle toho, jak vypadá, ho považujeme za hodiny. Nedíváme se dovnitř, zda tam je hodinový strojek. Stavíme tak na neověřené pravdě. To může být nebezpečné, dokonce velmi nebezpečné a i současnost nám to často ukazuje v podobě různých předsudků, stereotypů a generalizací.

Podle Jamese neověřené pravdy mají své místo v životě a užívat jich není nutně chyba „*pokud netvoří velké množství pravd, podle kterých žijeme.*“⁶⁶ Prostě tam, kde stačí k ověření pouze okolností, kontextu, tam není třeba se zneklidňovat, když se nemohu podívat dovnitř, věci na kloub, protože potencionální možnost ověření často stačí jako sama verifikace.⁶⁷

⁶⁵ srovnej RÁDL, E. *Dějiny filosofie. Novověk.* s. 596, citace tamtéž

⁶⁶ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus.* S. 107, citace tamtéž

⁶⁷ srovnej tamtéž, s. 107

Problémem tedy není samotná nepřímá verifikace, ale její přemíra. Toho jsme často svědky i dnes a možná mnohem více, než jak tomu bylo za Karla Čapka. Kupříkladu náš vzdělávací systém, který A. Hogenová výstižně nazývá instantní, jehož cílem je rychlé a snadné dosažení titulu (nejde mu tedy o obsah) a v němž není příliš čas na ověřování.⁶⁸

Pravdy navíc fungují podle Jamese převážně na dluh, jsou pravdivé, dokud je nikdo nezpochybní.⁶⁹

Co tedy bylo na pragmatismu kritizováno? Byla to především účelovost, Klímou nazvaná jako polovičatost.⁷⁰ Na to byl navázán relativismus, skepse a pesimismus, což je trochu paradoxní vyústění, když uvážíme, že pragmatismus se chtěl se skepsí vypořádat. Z týchž důvodů byl kritizován i Karel Čapek.

Jak se ovšem s touto kritikou vyrovnat? Jak na ni pragmatismus a Čapek odpověděl nebo mohl odpovědět?

Čapek se především ptal, co to ten relativismus vůbec je a rozhodně odmítl to, co se za něj obecně pokládalo. To, že považuji za dobré jak něco nového, tak i něco starého, to byla pro Čapka zkušenost, nikoliv relativismus. „*Spolknout co možná celou zkušenost, to není relativismus: to je pouhá důkladnost.*“⁷¹ Čapek v eseji „O relativismu“ píše, že lidé chtějí mít většinou pravdu kompletní a tím pak vylučují každou jinou. Relativismus je pak pro ně to, že tam i tam uznám kousek pravdy. Jenomže to není relativismus – to je pragmatismus. Uvádí pro to názorný příklad: digitális je jednou lék a jindy jed, obojí je pravda, proto je lepší tvrzení, že digitális je lék i jed zároveň „*vzhledem k mezím jeho účinků.*“⁷² Pokud je tedy pragmatismus relativistický, pak relativismus není nic negativního: není to lhostejnost, zjednodušování, není to prostoduchá tolerance ke všemu

⁶⁸ srovnej HOGENOVÁ, A. *Jak pečujeme o svou duši.*

⁶⁹ srovnej JAMES, W. *Pragmatismus.* s. 107

⁷⁰ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek.* s. 73

⁷¹ ČAPEK, K. *O relativismu.* In: *O věcech obecných čili zóon politikón.* s. 54, citace tamtéž

⁷² srovnej tamtéž, s. 55, citace tamtéž

možnému, neznamená to dokonce ani to, že si mohu dělat, co chci, znamená to přijmout svět v celé jeho složitosti a nezakrýt sluch před žádným z hlasů, který na nás volá, „*je to úzkostná pozornost vůči všemu, co jest.*“⁷³

Domnívám se ale, že ten nejpřesvědčivější argument na obranu vůči kritice, je pragmatismus sám, obzvlášť právě v podání Karla Čapka. Jako každá filosofie, tak i pragmatismus se především musí dělat opravdově a poctivě. A aby byl pragmatismus poctivý, tak s ohledem na jeho důraz na realitu a praxi musí být především žitý. Čapkovo pojetí pragmatismu ve svém praktickém projevu je odpovědí na kritiku, která v této filosofii vidí jen čachtaření a nečistý obchod.⁷⁴

⁷³ srovnej tamtéž, s. 56, citace tamtéž

⁷⁴ srovnej BLECHA, I. *Filosofie (základní problémy)*. s. 165

3. Pragmatismus v životě a díle Karla Čapka

Filosofie pragmatismu vychází ze zkušenosti, z reality a teprve z ní vytváří teorii, aby ji opět převedla do praxe, proto filosofie praktického života. Nevzniká a ani nekončí ve studovnách, ale na ulici v každodenním bytí.

Karla Čapka jako teoretika pragmatismu jsem již představil, když jsem se snažil vymezit základní východiska a principy, abych je posléze mohl hledat v Čapkově díle a životě.

Po Čapkovi teoretikovi musím totiž přistoupit k důležitějšímu Čapkovi – člověku a spisovateli (a dramatikovi samozřejmě).

Analyzovat Karla Čapka jako člověka bude velmi obtížné, protože tu není s námi, neměl jsem tu čest jej přímo poznat, a tak se mohu opřít maximálně o to, co o něm tvrdí jiní, zejména jeho nejbližší, pokud nějaké vzpomínky zachovali. Naštěstí tu je bohaté Čapkově dílo, které ukazuje mnohé i o autorovi, např. volbou témat, žánrů, jazyka a hrdinů.

Mnohem jednodušší je hledat pragmatismus v díle, obtíž je ale v tom, že je poměrně rozsáhlé, a tak určitě nepůjde podat naprosto vyčerpávající odpovědi. Výběr použitých děl tak bude spíše náhodný a bude orientován tím, které mě osobně oslovilo. Každopádně toto rozčlenění mé následující práce je pouze systematizační, ve skutečnosti lze jen těžko oddělit teorii, život a dílo jakoby mezi tři lidi.

3.1. Pragmatismus jako životní postoj

Pro Čapka se pragmatismus stal životním postojem⁷⁵, který ho vedl životem a nedovolil mu v mnoha situacích sejít z cesty jen proto, že by to bylo pohodlnější nebo třeba bezpečnější, či líbivější.

Už jsem ukázal, že se s pragmatismem sblížil na univerzitě. Tehdy se s ním také teoreticky vypořádal ve své práci „Pragmatismus čili filosofie praktického života“. Teorii pravdy nám také výstižně představil v několika svých „Apokryfech“, i když již jazykem umělce, a v několika statích, které máme v souborném vydání Čapkova díla pod názvem „O umění a kultuře“ a „Od člověka k člověku.“

Jak se projevovalo jeho přesvědčení v jeho životě, nám ukazuje to, čemu se věnoval dále. Po studiích se s ním už setkáváme především jako s novinářem, spisovatelem a dramatikem.

Jako správný pragmatista nepsal jen pro potěšení ze psaní, psaní pro něj nebylo cílem, ale prostředkem, prý psal pouze tehdy, když měl svým dílem co říct. Cílem nebylo dílo, ale jeho výsledek, cílem bylo něco sdělit. I tvorba pro divadlo měla toto pragmatické odůvodnění, Čapek si byl vědom síly mluveného slova, které bezprostředně působí.⁷⁶ Je otázkou, jaké umění by volil dnes... V umění musí být přítomen život, to byl Čapkův postoj.⁷⁷

Účelem díla bylo pro Čapka poselství. Nelze se ale neohradit proti tomuto trochu idealistickému pojetí Karla Čapka. Domnívám se, že by netvořil, kdyby to zároveň nebyla vášeň. Uměl ji ale směřovat, cílit ji do praktického života.

⁷⁵ srovnej BLECHA, I. *Filosofie (základní problémy)*. s. 165

⁷⁶ srovnej SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 21

⁷⁷ srovnej BURIÁNEK, Fr. *Čapkovské variace*. s. 11

Ovšem Čapek byl někdy kritizován právě pro pravý opak. Pavla Buzková se domnívala, že užívá hlavolamů a slovních říček jako umění pro umění, pro Zdeňka Nejedlého, jehož však stěží brát za bernou minci, dokonce postrádalo Čapkovo dílo jakékoliv hluboké myšlenky. Podle něj si Čapek pouze nezodpovědně hrál s pojmy.⁷⁸

Stejně pragmatická byla jeho novinářská činnost. Pragmatismus tu vystupuje nejzřetelněji ze všech Čapkových činností. V novinách se vyslovoval k aktuálním a naprosto praktickým problémům a záležitostem, které tížily každodenní život občanů. Skrze noviny byl nejvíce přítomen se svými spoluobčany. Jedno velmi výmluvné svědectví nám zachovala jeho manželka Olga: práce v novinách ho odváděla od jeho milovaného psaní, říká, ale přesto nikdy noviny neopustil, ačkoliv prý často chtěl.⁷⁹ Jednou dokonce napsal: „*už bych z toho kšeftu nejraději utekl.*“⁸⁰ Kšeftu zůstal věrný až do konce. Když se objevil nacismus, považoval odchod za dezerci – nemohl noviny opustit, protože tam byl potřeba, aby sváděl boj za republiku.⁸¹

Právě konec jeho života představuje Karla Čapka jako příkladného pragmatistu. Opět tu totiž byly naléhavé praktické problémy k řešení. Opět si aktuální situace žádala aktuálních činů. Projevovalo se to v mnoha ohledech. Spisovatelé měli být synonymem pragmatické metody v tom smyslu, že měli sjednocovat a zabraňovat v hledání obětního beránka jako TO ZLO. Chtěl, aby byl vytvořen „*praktický idealismus*“, který by dával jasné vyhlídky do budoucnosti, plán, podle něhož by se dalo dále řídit společnost.⁸² Velký pacifista se s rostoucím fašismem v Německu stále více zabýval otázkou obrany, i když jej to značně skličovalo. „*Mír se neuhajuje*

⁷⁸ srovnej KUDĚLKA, V. *Boje o Karla Čapka*. s. 38 - 39

⁷⁹ srovnej SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 66

⁸⁰ ČAPEK, K. *Korespondence I.* s. 8, dopis Augustu Bayerovi

⁸¹ srovnej SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 66

⁸² srovnej ČAPEK, K. *Korespondence II.* s. 7, dopis ze 7. 10. 1938 adresovaný Obci Čsl. spisovatelů

filosofickými předpoklady, bohužel, je na něj potřeba vojsko a ekrazit.“⁸³ Stejně pragmaticky se v roce 1938 vzdal psaní románu „Černá hodinka“, protože „bylo by to příliš zoufalé, nemůžeme přetěžovat lidskou únosnost.“⁸⁴

I volbou žánrů se Čapek projevoval jako pragmatista. Miloval stručnost, jeho dílo je tvořeno především povídkami a krátkými romány, jeho „Hordubal“ je tlustý román jen tehdy, když je vydán spolu s „Povětroněm“ a „Obyčejným životem“, nakonec ani povídka mu nebyla dostatečně stručná, a tak psal kratší podpovídky a bajky, v nichž se vyjadřoval dvěma větami, protože účelem bylo především sdělit myšlenku.⁸⁵ Reagoval tak také na uspěchaného moderního člověka.⁸⁶

Pragmatismus se u Čapka projevoval i v těch nejobyčejnějších záležitostech běžného dne, pokud můžeme usuzovat z drobných narážek v jeho díle. Obvykle bychom to nenazvali ani pragmatismem, ale použili bychom spíše termínu zdravý selský rozum. „*U čerta, slyším-li pláč dítěte, nebudu se starat o vesmír, nýbrž poběžím se podívat, zda se řvoucímu harantovi nic nestalo.*“⁸⁷ To je postoj zastávce pragmatismu v té nejživější podobě. V tomtéž článku se ukazuje ještě v jedné formě: „*pravdu mají ti, kdo nečekají na budoucí řád, ale koukají, co kloudného se dá udělat dnes.*“⁸⁸ Pragmatista totiž problém především řeší.

Na závěr této kapitoly jedno Čapkovo prohlášení, v němž se zřetelně odráží jeho životní pragmatismus: „*Od té doby, co máme republiku, snažil jsem se v nahlížení na český život o otázky méně metafyzické, hlásal jsem, co bylo konkrétně naléhavého, hlásal jsem toleranci, abychom se nesežrali.*“⁸⁹

⁸³ SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 123

⁸⁴ tamtéž, s. 71

⁸⁵ srovnej SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 24

⁸⁶ srovnej tamtéž, s. 68

⁸⁷ ČAPEK, K. *O té státotvornosti*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 102

⁸⁸ tamtéž, s. 103

⁸⁹ ČAPEK, K. *O umění a kultuře II*. s. 112

3.2. Hledání pravdy a skutečnosti

Problematika pravdy a jejího poznání, otázka skutečnosti byla nejen základním stavebním kamenem pragmatismu, ale byla také stěžejním zájmem Karla Čapka. Sám o svém díle říkal, že v něm stále opakuje dvě témata: *Co je to pravda? A Každý má pravdu.*⁹⁰ Karel Čapek se zastavuje zejména nad mnohostí výpovědí o skutečnosti, fascinuje ho množství cest, které ke skutečnosti a k pravdě vedou a jak je pravda silně navázána na člověka. Ona provázanost pravdy a skutečnosti s člověkem, s konkrétním člověkem, jak už jsem několikrát řekl, nikoliv s nějakým obecným exemplem všech lidí, vedla u Čapka v jednotlivých dílech k různým závěrům, podle toho jaký pohled volil, kam směřoval své otázky, a postupně tak odkrývala jeho specifické pojetí pravdy.

3.2.1. Povětroň - poznatelnost pravdy a skutečnosti

Ukázal jsem již v kapitole o pragmatické teorii pravdy na zodpovědnost, která vyplývá z lidskosti pravd, tak jak ji ukázal v „Hordubalovi“. „Hordubal“ byl ovšem pouze první částí trilogie, kterou sám Čapek nazval noetickou. Následoval po něm „Povětroň“ a „Obyčejný život“. Tyto tři romány velmi výstižně vystihují Čapkovu filosofii pravdy a postupně ukazují na její hlavní aspekty.

„Povětroň“, který se celý točí kolem osudu neznámého umírajícího, o němž se ví jen tolik, že se zřítil s letadlem, když letěl za špatného počasí. Naprostá neznámost tohoto člověka je spouštěčem děje. Jeho osoba je fascinující pro několik lidí, z nichž každý se snaží dovtípit toho, kým byl, než se zřítil k zemi.

Vědecký přístup postavený na dedukci představují pochopitelně samotní lékaři, chirurg a starý zkušený internista. Jejich poznání se odvíjí od

⁹⁰ srovnej ČAPEK, K. *O umění a kultuře II.* s. 370

jednotlivých drobných indicií, které odkazují na naši zkušenost. Z nich pak odvozují své závěry vědecky, tj. podle zákona o příčině a účinku. Nedokáží podle toho ale rekonstruovat nic více, než několik kusých vět, celost života neznámého a jeho osobnost jim zůstává skryta.⁹¹

První příběh vypráví milosrdná sestra, dojatá osamělostí neznámého. Osud umírajícího se jí zjevil skrze pokračující sen. Tento sen jí odkrýval to neznámé a zprostředkovával jí tak skutečnost.⁹² V něm se staré jeptišce odvíjí nešťastný milostný příběh, v němž je ovšem rozhodující až samotný závěr, kdy náš neznámý bilancuje a přemítá nad smrtí. Smrt je tu hlavním tématem, zobrazena jako cosi posvátného a slavného, „nemohu říct, že bych se bál umřít, jenom jsem se divil, že bych vůbec dovedl umřít, tj. vykonat věc tak vážnou a dalekosáhlou...“⁹³ Příběh je smrtí přímo fascinován. Smrt je zobrazena jako „náramná rozloha v čase“, neboť je to to jediné, co skutečně trvá. V životě nelze usilovat o nic trvalého, teprve smrt dává člověku trvalosti.⁹⁴

Druhý se pokouší zrekonstruovat tajemný život jasnovidce. Jeho metoda rozkrývání skutečnosti, odhalování neznámého, je analýza dojmu.⁹⁵ Pro jasnovidce nejsou důležité konkrétní situace, jimiž člověk prošel, ale spíše psychické motivy a mechanismy, které celý život formovaly. V případě neznámého odhaluje jako hybné síly jeho života samotu a vzdor a jejich neustálý konflikt,⁹⁶ nutnost být neustále v pohybu, neschopnost cokoliv vybojovat do konce, tendenci utíkat před povinností, kterou jasnovidce spojuje s osudem, kterému nakonec stejně neunikne. Právě tuto nemožnost vyhnout se povinnosti, vyhnout se tomu, co bylo dáno k vykonání, je vyvrcholením jasnovidcovy povídky. Smyslem celého života neznámého, říká, bylo vrátit se na ztracenou cestu (konkrétně chemického

⁹¹ srovnej ČAPEK, K. *Povětroň*, s. 164

⁹² srovnej tamtéž, s. 122

⁹³ srovnej tamtéž, s. 134, citace tamtéž

⁹⁴ srovnej tamtéž, s. 135, citace tamtéž

⁹⁵ srovnej tamtéž, s. 117

⁹⁶srovnej tamtéž, s. 157

výzkumu). Tímto návratem se jeho život naplnil, proto se musel zřítit. Pro jasnovidce v životě nebylo náhod...⁹⁷

Posledním, kdo vypráví příběh neznámého je básník. V jeho povídce se celá myšlenka románu vyjadřuje nejuvýstižněji a je patrné, že ze všech třech „povídek“, je tato nejbližší autorovi, že v ní promlouvá on sám.

Už na začátku románu se nám básník vymezuje vůči skutečnosti jako ten, kdo neusiluje o nic jiného než právě o ni, ji chce poznat, jeho činnost není žádná hra, je to práce poznávání, je hnán touhou, potřebou znát jak je to s věcmi v realitě, a zároveň je tím, jehož veškerá činnost je vymýšlet si, tvořit fikce. Není v tom ovšem rozpor, protože básníkovi „*tak záleží na skutečnosti, proto si ji vymýšlím...Mně nestačí, co vidím, chci vědět víc...*“⁹⁸

Jenomže právě toto vymýšlení si skutečnosti je trnem v oku jasnovidcovi, nemůže přijmout metodu, v níž se závěry činí z možností, kde celá stavba stojí na MOHL.⁹⁹ Básník to neodmítá. Připuštění možnosti je pro něj základní metodou poznání, metodou, která je ovšem velice obtížná a která skýtá nejedno nebezpečí. Možnost totiž uvolňuje neomezenou fantazii, v níž se můžeme snadno ztratit, je potřeba ji neustále hlídat, sledovat, držet ji zkrátka, veškeré závěry odůvodňovat, aby ze všech nekonečných možností byly vybrány jen ty pravděpodobné.¹⁰⁰ Ve fantazii není nic náhodného, je to úporná, namáhavá práce, nebloudí beze smyslu, je zaměřená, když uhýbá, pak jen proto, aby si ověřila, že to není zcela to pravé, za čím jde.¹⁰¹

Z možností vybíráme takové, které mají největší naději na verifikaci, na ověření. Fantazie není nic, co by nekonečně relativizovalo poznání, poněvadž ji omezuje požadavek možné verifikace. Pragmatismus byl obviňován z relativismu a skepse. Čapek proti této kritice bojoval

⁹⁷srovnej ČAPEK, K. *Povětroň*, s. 163

⁹⁸ tamtéž, s. 113

⁹⁹ srovnej tamtéž, s. 117

¹⁰⁰ srovnej tamtéž, s. 166

¹⁰¹ srovnej tamtéž, s. 170

odpovědností. S pravdami, s fantazií, se skutečností musíme nakládat zodpovědně, pragmatismus musíme dělat pečlivě a poctivě.

Když pracujeme s fantazií, nepracujeme s ničím jiným, než s vlastní zkušeností. Jenomže svět je větší než naše zkušenost, skládá se z několika faktů a z mnoha možností, vše, co nevíme, je tu jako možnost. Přitom nejtěžší je poznat člověka, protože o něm máme pouze dohady, musíme zvažovat všechny jeho možnosti směrem zpět i do budoucna.¹⁰² Zkušenost je to, co nás i v nejbujnější fantazii vztahuje ke skutečnosti.¹⁰³

Co nám tedy „Povětroň“ sděluje? Říká, že poznání skutečnosti je problematické. Důležité je, že každý volí zcela jiný přístup a přitom každý může být stejně pravdivý. Jasnovidce na jednom místě poznamenává: *„Zvláštní je, že tutéž událost lze vyložit dvojnásobně naprosto různým a při tom správným způsobem.“*¹⁰⁴

Na vědeckém přístupu ve srovnání s ostatními třemi příběhy je charakteristická jeho stručnost a torzovitost. Není schopen odhalit nic více, než jednotlivosti a k nim drobné dedukce. Proto se o slovo hlásí intuice, cit a zájem.¹⁰⁵

Všechny představené přístupy k poznání skutečnosti mají několik shodných rysů:

1. Důvod, proč tolik usilujeme něco konkrétního poznat, jakýsi spouštěč našeho zájmu. Je to tajemství, neznámost. To, co nás vede, je snaha pojmenovat věci a tím je zbavit jejich zneklidňující neznámosti.¹⁰⁶ Lékaři, milosrdná sestra, jasnovidce i básník – každý z nich chtěl pouze poznat skutečnost, učinit z tajemství něco známého a blízkého.

¹⁰² srovnej ČAPEK, K. *Povětroň*, s. 170

¹⁰³ srovnej tamtéž, s. 170

¹⁰⁴ tamtéž, s. 162

¹⁰⁵ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*, s. 111

¹⁰⁶ srovnej tamtéž, s. 111

2. Při poznávání interpretujeme skutečnost a tím do ní vkládáme sebe sama. To je druhý společný rys. Náš zájem je veden dřívější zkušeností, zaměřujeme svou pozornost na to, co nás upoutalo kdysi.¹⁰⁷ Píšeme fikci o neexistujícím člověku a nakonec zjistíme, že jsme to my.¹⁰⁸ Není nic nečekaného, že milosrdná sestra končí svou povídku přemýšlením o smrti, u jasnovidce zas psychologie motivace, u básníka je zas nápadné, že je vlastně celkem jedno, jaký příběh by si vymyslel, jen když v něm bude exotika. Sám říká: hrůza by bylo, kdyby se nakonec ukázalo, že ten neznámý byl obyčejný německý obchodník, který spěchal z naprosto nicotného důvodu, totiž že si myslel, že jeho čas stojí spoustu peněz.¹⁰⁹ „*Já jsem ten, který nedoletěl,*“¹¹⁰ říká na konci svého příběhu.

Koneckonců už způsob, jakým Čapek nazýval ústřední kapitoly *Povětroně*, jakoby nám něco sděloval – „*Povídka...*“, možná již to poukazuje na to, že naše poznání skutečnosti je vlastně psaní takové svěbytné povídky, že je to autorská tvorba. Tím, že se o svět zajímáme a snažíme se si jej přiblížit, jej zároveň spoluvytváříme. Jenomže i to na nás klade odpovědnost.

Klíma z toho vyvozuje ještě tento zajímavý závěr: poznat člověka je možné tak, že do něj vložíme sebe a tím si jej přiblížíme. Poznání není žádná strojová práce, ale je v něm důležitá lidská účast.¹¹¹

3. Třetí společný prvek je vztah vypravěčů k náhodě. Náhoda se připouští, ale u věcí a událostí, které jsou pro nás nějak významné, tam potřebujeme, aby nebyly dílem náhody, ale aby se udály nutně, aby se držely zákona o příčině a účinku, jinak jim nejsme schopni porozumět.¹¹²

¹⁰⁷ srovnej ČAPEK, K. *Povětroně*, s. 198

¹⁰⁸ srovnej tamtéž, s. 113-114

¹⁰⁹ srovnej tamtéž, s. 174

¹¹⁰ tamtéž, s. 175

¹¹¹ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*. s. 112 - 113

¹¹² srovnej ČAPEK, K. *Povětroně*. s. 181

V poznání skutečnosti a pravdy tak vystupuje do popředí především subjektivní zaujetí. Třebaže má člověk dojem, že poznal celou pravdu, poznal ve skutečnosti jen její část, která se týká jeho samého, tedy osobní pravdu, jak ji nazývá Bradbrooková.¹¹³ Člověk totiž poznává, což je podle ní smysl celé trilogie a nejen tedy Povětroně, jen na základě svých zkušeností, druhým přisuzuje pouze to, co je zároveň součástí jeho zkušenosti. Poznání ovšem není jen subjektivní, jak by se mohlo zdát, poněvadž vychází vždy z nějakých určitých faktů. Není to žádná bezhraničná fantazie, která libovolně začne a libovolně se někam rozvíjí.¹¹⁴

Ostatně: když Čapek někdy naráží na objektivní platnost našeho poznání nebo našich tvrzení, pak je to objektivní platnost vždy něčím ohraničená, omezená. Je objektivně platná jen pro některé, je platná z hlediska někoho. Ukazuje to v „Bajkách a podpovídkách“: mšice hájící se proti škůdcovství a žalující na člověka¹¹⁵, ploštice, jejíž základní pravdou a životním názorem je, že smrdí¹¹⁶, pohled kopřivy na zpustlou zahradu¹¹⁷ nebo na brambory, které nazývá plevellem.¹¹⁸ A tentýž problém objektivně platných – tentokrát estetických – soudů provází celou Čapkovu disertační práci.¹¹⁹

3.2.2. Úcta ke skutečnosti

Ať už se v jednotlivých příbězích Povětroně ukazovalo cokoliv, byl to vždy pokus o skutečnost. Karel Čapek měl skutečnost přímo v úctě. Skutečnost byla pro něj jakýmsi imperativem. „*Všecko by to šlo, ..., ale ku konci je to tak trochu meditace, a ať děláš, co děláš, nemá to nikdy tu intenzitu jako*

¹¹³ srovnej BRADBROOKOVÁ, B. *Karel Čapek, Hledání pravdy, poctivosti a pokory*. s. 108

¹¹⁴ srovnej tamtéž, s. 111

¹¹⁵ srovnej ČAPEK, K. *Bajky a podpovídky*. s. 22

¹¹⁶ srovnej tamtéž, s. 26 a s. 47

¹¹⁷ srovnej tamtéž, s. 36

¹¹⁸ srovnej tamtéž, s. 75

¹¹⁹ srovnej ČAPEK, K. *Objektivní metoda v estetice se zřením k výtvarnému umění*. In: *Univerzitní studie*. s.123 - 242

skutečnost. Zatrápeně těžké, ale musím to předělat na skutečnost. To je hrozné, jak sebehlubší filosofie vypadá marná vedle kousku života. Poznat nesmírnou složitost skutečnosti, to je pro mne věc úcty k životu, která se stupňuje v úžas.“¹²⁰

Člověk má podle Čapka vždy začínat skutečností. Nic jiného nemá, od čeho by se mohl odrazit. Čapek je kritikem všeho, co skutečnost snižuje nebo odsunuje do bezvýznamných pozic. To je jeho *Vynálezce* z Bajek a podpovídek, jehož postup je vynalézt název a pak k němu stroj a teprve nakonec využití. Nejde od zkušenosti, ale zkušenost podřizuje slovům, prostě taková *universalia ante rem*. A co je na tom nejtragičtější, je vynálezcův návod na řešení problémů světa: nejdříve je třeba vymyslet nová slova...¹²¹ „Najděte nějaké nové slovo, a pak už je dost snadné sestrojít k němu vhodnou skutečnost.“¹²²

U amerického pragmatismu Jamesova se zdá, jakoby byl oporou dnes všeovládajícího ekonomického pojmání světa. Vždyť pravdivé je to, co dokáže uspokojit nějakou naši potřebu. Podpovídka *Vynálezce* je jakýmsi varováním před tímto zjednodušením. Jak funguje moderní trh? Převažuje postup, kdy se začíná výrobkem nebo službou, na ni se naváže reklama, která vytváří potřebu. Odpověď na potřebu tu předchází potřebu samotnou, nevychází tak ze skutečnosti!

Skutečnost to je především život. Proto úcta ke skutečnosti je zároveň úctou k životu, který je prožitý opravdově. To je příčina kritiky, kterou Čapek směřoval na životní styl své doby. Ve zkratce to znázorňuje *Vynálezce*, ale je to případ i „Továrny na Absolutno“ nebo třeba „R. U. R“. Čapek se pozastavuje hlavně nad trendem zjednodušování života a všech lidských úkonů, tedy především práce jako takové, jehož motivací je zlepšení kvality života (bude více času na zábavu např.) a ušetření času. Opět je zde vidět, že pragmatismus byl spíše kritikem ekonomického

¹²⁰ SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 70

¹²¹ srovnej ČAPEK, K. *Vynálezce*. In: *Bajky a podpovídky*. s. 127 - 131

¹²² tamtéž. s. 130 - 131

diskursu než jeho oporou. Co vadilo Čapkovi nejvíce, bylo to, že industrializace přeměňuje práci na výrobu a tím ničí tvořivost.¹²³ Jak aktuálně vyznívá Čapek, když kritizuje svého moderního člověka za život v náhražkách! Taková náhražka je film, v němž člověk nepozoruje skutečné lidi. Baví se životem náhradním, místo aby se plně věnoval životu samému.¹²⁴ Co by asi říkal dnes, kdy je člověk tolik ohrožen virtualitou, která ho může kdykoliv docela pohltit?

I proto jeho hrdinové byli vždy obyčejní, běžní lidé, takoví, jaké lze potkat na ulici.¹²⁵ Nejvíce to můžeme vidět v povídkách, ale i romány jsou plné takových obyčejných postav, kteří rozhodně nemají rozměry héroů.

3.2.3. Lidské dějiny jako Továrna na Absolutno

Pragmatická teorie pravdy je zásadně anti-absolutistická, proto jí více odpovídala demokracie než absolutistický vládce. Podobně Karel Čapek a jeho myšlení je přímo prodchnuto odporem vůči absolutnu v jakékoliv podobě.

*„Jaký ukrutný hřbitov absolutních věcí jsou dějiny!“*¹²⁶ říká Karel Čapek v Kritice slov. Nedůvěra v absolutno se u Čapka ukázala nejvíce v jeho „Továrně na Absolutno“. Název této kapitoly ale neodkazuje pouze na tento román. Zvolil jsem jej i proto, poněvadž snaha dosáhnout absolutna, držet ho a nechat se jím ovládat (či lépe ovládnout ho?), byla po celé dějiny lidstva - a to hlavně dějiny myšlení - dominantní. Jen málokdy se ukázala snaha opačná. Tak alespoň rozumím Čapkově citátu.

Čapek nás také upozorňuje, jak jsme absolutna plni. Zdá se to trochu jako slovní hříčka malého spekulanta: V dějinách šlo jedno absolutno za druhým, každá filosofická škola nebo směr, či jen názor, byl představován

¹²³ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*. s. 46

¹²⁴ srovnej tamtéž, s. 48

¹²⁵ srovnej tamtéž

¹²⁶ ČAPEK, K. *V zajetí slov*. s. 113

jako absolutně pravdivý. A tyto dějiny vedly neúprosně k relativismu, vyústily v závěr, že všechno je relativní. Jenže to je podle Čapka past absolutna. Jakmile použijeme slovo „všechno“, pak jsme zase u absolutna. Pro Čapka je pravým relativismem relativita s výjimkou. Pravý relativismus podle něj neodmítá absolutno zcela, naopak přijímá, že něco absolutního je, jen je otázka, kolik toho je.¹²⁷ Člověk sám je taková továrna na absolutno. Dějiny to dokazují. Kolik konfliktů a válek bylo způsobeno a stále je způsobováno oním: „*Že má skřivan pravdu? Vyloučeno. Pravda je jen jedna a to vrabčí.*“¹²⁸

Nicméně „Továrna na Absolutno“ je nejužitečnějším zdrojem poznání Čapkova pohledu na tento *fenomén absolutna*. V několika rovinách se v ní odkrývá pragmatismus.

Román vyrostl z reality poválečné nové republiky a byl psán jako odpověď na aktuální situaci. Kupříkladu z něj není těžké vyčíst Čapkův postoj ke komunistickým snahám v roce 1922 a ke komunismu obecně. Hojnost pro všechny, vše zadarmo, továrny patřící dělníkům, banky, které se rozdávají...To vše byly „*bláznivé komunistické experimenty Absolutna*“¹²⁹. Také metoda Absolutna je výmluvná: zmocnilo se dvou hlavních sil moderního světa, průmyslu a mas.¹³⁰ Jenomže neumělo vládnout. Vrhlo se na výrobu, aniž by si nejprve zajistilo infrastrukturu, logistiku, zkrátka udělalo zmatek. Jakoby z toho prosvítal obraz sovětského Ruska.¹³¹ Důvody Čapkova odmítnutí komunismu vysvětlím v následujících kapitolách. Jisté je, že v době těsně po první světové válce to byl komunismus, který se jako ideologie profiloval jako nejabsolutističtější.

¹²⁷ srovnej ČAPEK, K. *V zajetí slov*. s. 113 - 115

¹²⁸ ČAPEK, K. *Bajky a podpovídky*. s. 35

¹²⁹ ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*. s. 350

¹³⁰ srovnej tamtéž, s. 353

¹³¹ srovnej tamtéž, s. 354

Z pragmatismu je tam ale mnohem více, než jen prostý motiv k psaní. Celý román je totiž uplatněním pragmatické metody, tedy položením si otázky, jaké praktické účinky by mělo, kdybychom dosáhli absolutna.

Románově se Absolutno na svět dostane přes Karburátor, přístroj, který dokonale spaluje hmotu, čímž ovšem uvolňuje v hmotě vázaného Všemohoucího. Nejprve se projevuje jen pocitem blaženosti¹³², jak ale roste jeho množství, dochází ke katastrofě.

Největší potíž Absolutna je v tom, že je to Absolutno. To znamená, že je nezničitelné, nekonečné, všemocné. Je přítomno ve všem, a když se uvolní „*To ti je úžasné, jak se to hned rozprostraní.*“¹³³ Projde vším a vše si podmaní. Absolutno je totiž absolutnem především proto, že nemá hranice, nemá omezení, takže ze své podstaty všechny meze porušuje, projevuje se proti přírodním zákonům a dělá zázraky.¹³⁴ Proto jej Čapek skrze svého Ing. Marka nazývá rozpoutaným zlem.¹³⁵ V tom je právě novum: Absolutno neboli Bůh není spojen s dobrem, ale se zlem. A paradoxní na tom je, že s tímto postojem v románu jako první (tedy první po samotném vynálezci Karburátoru) přichází církev. „*My nejsme zvyklí počítat se skutečným bohem.*“ říká její představitel.¹³⁶ Církev totiž boha na svět nezavádí, ona boha pouze váže, reguluje ho, aby nás úplně nezahltil.¹³⁷

Lidé, kteří se s Absolutnem setkají, pocítí jistotu, štěstí, jsou jím prodchnutí, prorokují, dělají zázraky, čtou myšlenky. Potíž je v tom, že shodný je projev absolutna jen v těchto pocitech, obsahově se velmi liší. Tak vzniká bůh bagru ze Štěchovic a bůh kolotoče Jana Bindera a spousta jiných

¹³² srovnej ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*. s. 276 - 277

¹³³ tamtéž, s. 280

¹³⁴ srovnej tamtéž, s. 281 - 285

¹³⁵ srovnej tamtéž, s. 285

¹³⁶ srovnej ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*, s. 286, citace tamtéž

¹³⁷ srovnej tamtéž, s. 293

rozmanitých bohů. Pro příznivce toho kterého boha je ovšem tento jeden jediný pravý a proto začnou střety.¹³⁸

Karburátory jsou ale i varováním před zabsolutizováním techniky a pokroku. Ony dokonale spalují hmotu, proto spotřebují extrémně malé množství surovin k výrobě energie. Dokonce pracují s jakoukoliv hmotou, nepotřebují nutně jen uhlí nebo třeba ropu. Výroba je úžasně levná. Ideálem a snem techniků je přeci perpetum mobile! Jenomže: jaké praktické důsledky by mělo toto perpetum mobile pro člověka a civilizaci? To je otázka, kterou si, dle mého, Čapek klade.

Není třeba uhlí – tedy se zavírají doly. Lidé jsou bez práce a bouří se. Také jsou první mrtví.¹³⁹ Jenže Absolutno jde ještě dále, ještě dále na cestě ke splnění snu o perpetum mobile. Bere výrobu do svých rukou. Následkem je obrovská nadprodukce, výrobky přestanou být zbožím, protože je nikdo nechce. Nejsou potřeba dělníci, protože absolutno samo je nekonečným dělníkem.¹⁴⁰

Postupně absolutno způsobí světovou válku. Lokální malé konflikty mezi sektami přerostou v konflikty mezi státy, v nichž jde o absolutní pravdu.

Vše se v Továrně na Absolutno stáčí k jedinému: k otázce lidských mezí a k mezím vůbec. Bůh je sice nekonečný, jeho nekonečnost je ale nezdolatelná pro člověka, ten ji nedokáže pojmout, protože člověk je omezený, má své hranice. Proto si na Absolutnu každý vezme jen kousek, jenže průšvih člověka je v tom, že tento kousek považuje za celé absolutno. „Aby sebe sama přesvědčil, že Ho má celého, musí zabít ty ostatní.“¹⁴¹ Lidé se

¹³⁸ srovnej tamtéž, s. 314 a 328

¹³⁹ srovnej ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*. s. 301

¹⁴⁰ srovnej tamtéž, s. 320 a 345

¹⁴¹ tamtéž, s. 410

berou příliš vážně, tj. příliš absolutně, bez kousku tolerance a nadhledu.¹⁴² O co praktičtější by bylo přijmout názor, že každý má kousek pravdy!

I neomezený technický pokrok, který úplně šetří lidem práci, není pragmatický. I technický pokrok by měl znát své meze. Zázraky místo poctivé lidské práce znehodnocují člověka, degradují ovšem i svět jako takový, věci a vše, co ve světě je. Protože odosobňují. Dům, který je postaven zázrakem, a dům, na němž se člověk dře několik let, má úplně jinou hodnotu. Absolutno se svými zázraky tak můžeme pojímat i jako kritiku masové kultury požadující v každém ohledu „okamžité teď“.¹⁴³

Absolutno dává lidem jen zdánlivou jistotu. Tím, že je všemocné, činí zázraky, odporuje přírodním zákonům, jenomže tím právě jistotu naopak ubírá, protože bere lidem meze. Přírodní zákony sice člověka omezují, ale zároveň mu tím dávají řád. I absolutní hojnost, která je zobrazena absolutnem chrlícím nekonečné množství cvočků, nedává člověku pocit bezpečí. Absolutní hojnost znamená chaos. Bezhraničnost je k ničemu. Jenomže Absolutno dělá všechno absolutně, jinak to ani neumí...¹⁴⁴

Světový konflikt se nakonec urovná způsobem naprosto nicotným nebo lépe řečeno obyčejným. Totiž: ulehnutím ve stínu břízky, nad kusem chleba a špeku. Nepřišel žádný velký vojevůdce, hrdina, který by konečně dokázal všechny ostatní porazit, ale sešlo se třináct obyčejných vojáků a ti spolu náhle nebyli jako příslušníci nějaké armády, ale jako obyčejní lidé.¹⁴⁵ Prosté, běžné věci spojují lidi, ideály a veliké myšlenky je rozdělují¹⁴⁶, proto se příběh nekončí mistrným projevem, ale prohlášením „*byla to, chlapy,*

¹⁴² srovnej tamtéž, s. 381-384

¹⁴³ srovnej ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*. s. 320, zde se objevuje spojení „zázraky místo poctivé práce“ sice trochu v jiném významu, má interpretace vychází z celého díla

¹⁴⁴ srovnej tamtéž, s. 338

¹⁴⁵ srovnej tamtéž, s. 420 - 421

¹⁴⁶ srovnej KUDĚLKA, V. *Boje o Karla Čapka*, s. 43

*blbina*¹⁴⁷. Hrozící katastrofa lidstva se odvrátí tak, že se lidé „vrátí k obyčejnému způsobu života“¹⁴⁸, tedy k běžné práci a běžným starostem.

3.2.4. Od absolutna k obyčejnosti jako pravdě života a člověka

Zdá se mi, že Čapkova nechuť k absolutnímu, ke všemu až příliš kategorickému, co nezná nic nalevo ani napravo, a jeho neustálá inklinace k obyčejnému, běžnému a každodennímu, spolu přímo souvisí, protože to obyčejné postrádá jakékoliv titánské absolutnosti, jakékoliv generální platnosti.

Obyčejnost a její význam najdeme v jeho díle na spoustě míst, jedno jsem již zmínil v minulé kapitole, ale jako všechno, co u Čapka můžeme nalézt, můžeme studovat z různých úhlů, a tak obyčejní nejsou jen hrdinové Čapkových románů, hrdinové, jež postrádají jakýkoliv patos, ale obyčejnost ve spojení s životem se ukazuje jako obyčejnost filosofická, tj. zásadní, odhalující podstatu člověka a života vůbec.

Obyčejnost nám v tomto úhlu pohledu představuje Čapek v třetí části své noetické trilogie, v „Obyčejném životě“.

Obyčejnost a neobyčejnost, každodennost a výjimečnost, to jsou pojmy, které se váží k lidskému životu zásadním způsobem. Ten první jako výraz skutečnosti a ten druhý jako lidská touha. Když vzpomínáme, říká Čapek ústy románového hrdiny, vzpomínáme na veliké věci, které nás potkaly, na vichřice, krize atd. Máme neodbytnou potřebu mít v životě něco velkého a neobvyklého.¹⁴⁹ Domnívám se, že příčina je v potřebě smyslu života. Když má něco smysl, pak je to důležité, významné. A každý člověk přece chce být důležitý a pro svět neodmyslitelný. Proto se tolik snaží spojit

¹⁴⁷ ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*. s. 421

¹⁴⁸ BRADBROOKOVÁ, B. *Karel Čapek, Hledání pravdy, poctivosti a pokory*. s. 96

¹⁴⁹ srovnej ČAPEK, K. *Obyčejný život*. s. 238

s něčím velkým, s nějakou mimořádnou událostí, aby od ní odrazil kus té mimořádnosti i pro sebe. Jde jen o to, zda volí ty správné metody, zda svou významnost nehledá na špatných místech. To je dle mého základní otázka Čapkova „Obyčejného života.“ Je to další z možných způsobů tazání se po pravdě člověka a života.

Musím ještě poznamenat, že tato snaha mít něco zvláštního ve své životní historii se projevuje i ve veřejném životě společnosti v podobě zápasení s malými poměry, jak o tom pojednám v kapitole „Čapek veřejný“.

Jaké otázky jsou tedy Čapkem skrze umírajícího úředníka položeny?

Které síly vedou náš život? Jaké místo má v něm zvyk, náhoda nebo nějaký jednotící plán?

Má vyšší cenu – Čapek používá obratu, zda je *více nebo méně životem* – ten život, který jde přímo, rovně, bez nějakých bouřlivých událostí, které by jej vybočovaly, než ten, v němž je plno takových „dobrodružství“? Nejsou takové ty životní výstřednosti spíše zaskřípěním než něčím pozitivním? Neměli bychom být pyšní raději na to, když jde něco normálně a obyčejně?¹⁵⁰

Je lidský život obyčejný nebo neobyčejný? V jakém vztahu jsou tato dvě slova, jsou to slova opačného významu pouze jazykově nebo i v životě?

Čapek nám nějaké odpovědi nabízí. Předně dokazuje, že v obyčejnosti je skryto hodně neobyčejného a jedinečného. Všichni žijeme obyčejné životy, ve kterých je hodně slávy.¹⁵¹ I v obyčejném životě můžeme odhalit spoustu neobyčejných věcí, takových drobných mimořádností nebo řekněme výsad, které máme oproti jiným. Tak Čapkův úředník měl v dětství jako syn truhláře hromadu fošen, na níž mohl sedávat, a nepřetržitý přísun špalíků, velikonočních klapáček apod., což zas neměl syn

¹⁵⁰ srovnej ČAPEK, K. *Obyčejný život*. s. 239

¹⁵¹ srovnej tamtéž. s. 344

sklenáře.¹⁵² V každém místě a každý den lze z něčeho učinit slavnost. Tak tomu bylo na zapadlém horském nádraží, když přijížděl osobní vlak s dvěma vagóny. Byl vítán jako příjezd nějakého expresu s nevšedními cestujícími.¹⁵³ Všude můžeme nalézt nějaké ty velké věci.

A stejně tak je to i s člověkem. Nelze odpovědět na otázku, zda je jeho život řízen náhodou, zda v něm vše podléhá zvyku utvořenému již v dětství, či zda má jistý plán, určitou víceméně logickou linii. Je tam obsaženo od každého trochu. Podobně je tomu i s odhalováním motivů pro lidské jednání, ono *co člověka vedlo k tomu, že...* Motivů se dá odhalit vždy několik, pokaždé záleží na interpretaci.¹⁵⁴

Jeden člověk je totiž mnohost lidí v jednom balíčku. „*Život člověka je spousta možných životů*“¹⁵⁵ Jeden se prosadí jako vůdčí, jiné se neprosadí vůbec. Člověk je hlouček lidí, jehož jednotu drží pomocné slůvko JÁ.¹⁵⁶ V tomto zástupu lidí, jimiž je každý z nás, jsou přítomni předně naši rodiče, přes ně i prarodiče, ale i všechny další významné osoby, jež nějak formovaly náš život. Každý z nás jsou tito lidé a hromada možností a díky těmto možnostem není nikdo docela stejný. Kdyby přežil hrdinův bratr, pak by zřejmě vyrůstal v týchž podmínkách, a přesto by z něj byl jiný člověk – protože by zvolil jinou z možností.¹⁵⁷ Zároveň je v tom obrovská nahodilost, stačilo by, aby se setkali jiní lidé (u Čapka jiné zárodky) a byl by z toho úplně jiný člověk.¹⁵⁸

Co z toho pro Čapka plyne za závěry?

Přes všechnu obyčejnost života není vůbec obyčejný. Ačkoliv probíhá standardní drahou vývojové psychologie, je na něm tolik osobitého a

¹⁵² srovnej tamtéž s. 241

¹⁵³ srovnej tamtéž, s. 265

¹⁵⁴ přibližně druhá polovina románu

¹⁵⁵ ČAPEK, K. *Obyčejný život*. s. 331

¹⁵⁶ srovnej tamtéž, s. 332

¹⁵⁷ srovnej tamtéž, s. 335

¹⁵⁸ srovnej tamtéž. s. 335

jedinečného, že konkrétní život a konkrétní člověk nemůže být nikdy také obyčejný a standardní.

Druhý závěr je přítomen v tomto citátu: „*Všichni jsme jedné krve. Všichni. Viděls už, bratříčku, někoho, kdo by nemohl být bratrem?*“¹⁵⁹ Co to znamená? Nejen já, ale i ostatní lidé jsou zástupy lidí v jednom těle. Každý z nás může být tím druhým, „*uvidíš v každém kus sebe sama, a pak v něm poznáš svého pravého bližního.*“¹⁶⁰ To je pro Čapka podstata křesťanského přikázání „Milovat bližního svého jako sebe sama.“

„*Můj domov byl obyčejný a dobrý jako tisíce jiných domovů.*“¹⁶¹ To nám říká dvě věci: v mém domově není nic zvláštního, mají ho téměř všichni, ale zároveň je v něm ukryto to „můj“, který z něj zas činí něco neopakovatelného. Tak je to i s životem a se mnou, s každým člověkem.

K předešlému citátu se ale váže ještě dovětek, jedna malá poznámka – a dobře se v něm žilo!¹⁶² To je to nejdůležitější. Je to pragmatická podmínka: byl takový a bylo to prospěšné pro život, aby tento byl dobrý.

Pro lidský život je daleko účinnější prostota a pokora, než nějaké veliké věci.¹⁶³ Přijmout obyčejnost se tak jeví jako pragmatické. Obyčejnost je receptem pro šťastný život. Tím návodem je najít sám sebe, najít se v těch všech možnostech a lidech, kteří ve mně žijí. Dělat vše z lásky k věci, kterou děláme.¹⁶⁴ Jde tu o praktické účinky toho, čím se zabýváme a čím vyplňujeme svůj život. Pokud nás vede touha vyniknout a děláme vše kvůli výjimečnosti a neobyčejnosti, pak jako bychom zahazovali život, protože v něm nejsme sami sebou.¹⁶⁵ Nemá totiž žádných praktických účinků pro náš život, když něco neděláme kvůli obsahu věci, ale pro vnější efekt.

¹⁵⁹ tamtéž, s. 339

¹⁶⁰ tamtéž, s. 343

¹⁶¹ tamtéž, s. 253

¹⁶² srovnej ČAPEK, K. *Obyčejný život*. s. 253

¹⁶³ srovnej BRADBROOKOVÁ, B. *Karel Čapek, Hledání pravdy, poctivosti a pokory*. s. 98

¹⁶⁴ srovnej ČAPEK, K. *Obyčejný život*. s. 275

¹⁶⁵ srovnej tamtéž, s. 271

Nejjednodušší příklad je studium: studovat můžeme také dvojnásobným způsobem, buď se zájmem o věc, kterou studujeme, nebo kvůli titulu. V prvním případě nalézáme sami sebe právě v té dané věci studia, v druhém je vlastně celkem jedno, čím si snažíme zahltnout hlavu. V prvním případě budeme mít na konci studia cenné pravdy pro další život, v druhém budeme po několika letech stále stejně chudí.

V případě Čapkovy románu je to zobrazeno několika etapami života hrdiny. První etapu představuje ani malá, ani velká železniční stanice, na níž byl ovšem přednostou. Byla obyčejná, ale byla jeho. V ní toužil zůstat celý život, neměl další aspirace.¹⁶⁶ Po válce byl ale přeložen na ministerstvo železnic. Dosáhl významného postu, stal se mocným „úřednickým zvířetem“¹⁶⁷. Ovšem místo spořádané a řádné stanice byl v prostředí chaosu a marnosti. Ze své moci ve skutečnosti neměl radost, jen uspokojení. „Nepěstoval už život, jen své postavení.“¹⁶⁸

Velikosti nikdy nedosáhneme, podle Čapka, odrazem přes jiné, nestaneme se významnými proto, že je významný náš tatínek, později tchán atd. Velikost musíme hledat v sobě. Ta správná metoda je v tom „abych se vyrovnal s tím, že jsem vlastně šťastný a jednoduchý člověk.“¹⁶⁹

S člověkem pojatým jako souhrn mnoha lidí, životů a možností souvisí i otázka odpovědnosti. Je to ovšem odpovědnost trochu problematičtější. Každý je zodpovědný za všechny své lidi, za všechny své možnosti - v tom spočívá mít odpovědnost sám za sebe. Jenomže lze všechna tato svá možná Já neustále obstarávat? To by se člověk v sobě utopil, to by byl neustále zabrán do sebe a vlastně by ani nežil.¹⁷⁰ Čapkovou odpovědí je následující kapitola.

¹⁶⁶ srovnej tamtéž, s. 282

¹⁶⁷ ČAPEK, K. *Obyčejný život.*, s. 290

¹⁶⁸ tamtéž, s. 290

¹⁶⁹ tamtéž, s. 273

¹⁷⁰ srovnej tamtéž. s. 343

3.2.5. Životní pravda

To neuvěřitelné množství možností člověka relativizuje. Které z těch lidí ve mně jsem skutečně já a které ne? Které je to mé přirozené Já? V tom spočívá obtížnost, zodpovědnost a zároveň nutnost imperativu: poznej sám sebe!

Poznat sám sebe znamená poznat svou životní pravdu. Nepoznat svou životní pravdu znamená, že nebudu žít vlastní život, ale jen životy těch ostatních. Mohu se ztratit v chaosu svých možností, protože se pro žádnou nedokážu rozhodnout, být jednou tím a jednou oním. Ty všechny možnosti totiž také znamenají, že mohu být čímkoliv, stačí se snažit. Tím se ale neříká, aby se člověk snažil o všechny, v životě jde o soudržnost životních pravd.¹⁷¹

Jakékoliv poznávání a tedy i sebe-poznávání se musí dělat poctivě a řekněme čelem k sobě, jakékoliv zatajování si něčeho před sebou samým ničemu nepomůže. Poznat sám sebe je i poznáním vlastních hranic a mezí, které pak přeci jen redukují onu množinu možností na ty pravděpodobnější. Žít a nikdy se na sebe nepodívat s otevřenýma očima a upřímně, to je takové „foltýnství“.

Jestli má být tato práce něčím objevná, ať je to alespoň to slovo foltýnství, které extrahuji z Čapkova „Života a díla skladatele Foltýna“. Foltýnství je důsledek takového neodpovědného hledání životní pravdy. Může být dvojitý, stejně jako můžeme dvojitým způsobem chápat tragédii Foltýnova života.

Bud' nehledíme na své meze a vybereme si možnost pro svůj život, která nám ve skutečnosti nenáleží. Můžeme k tomu mít důvod jako Foltýn, totiž touhu vyniknout.¹⁷² Také si prostě můžeme chtít plnit nějaký svůj sen.,

¹⁷¹ srovnej ČAPEK, K. *Obyčejný život*. s. 294

¹⁷² srovnej ČAPEK, K. *Život a dílo skladatele Foltýna*.

jenomže nám k tomu chybí ty správné vlastnosti. Jako když se někdo chce stát hudebníkem a při tom nemá talent, či dokonce nemá ani hudební sluch. Toho jsme svědky v dnes tak populárních pěveckých soutěžích typu *Česko – slovenská superstar*. Hvězdná pěchota je plná takových lidí, kteří se prozatím minuli se svou životní pravdou.

Druhý případ nespočívá ani tak na tom, jakou možnost si zvolíme, ale spíše co s ní uděláme. Tento případ mi osobně jako výklad Foltýna sedí více. Ve Foltýnovi byla velká touha vyniknout a zároveň lenost pro to něco udělat, něco pořádného udělat.

Foltýn se stylizoval do role skladatele a umělce, ale nikdy nic nesložil. Za to se snažil plnit všechny vnější znaky umělce tak, jak si představoval, že umělec vypadá. Nosil výstřední fialový kabát.¹⁷³ Když hrál, tak to dělal okázale: hlavu nazad, pak zas na klávesách...¹⁷⁴ Zatímco tyto příklady ještě spadaly do období adolescence a tedy k životu patřily, nepřišlo po nich právě ono poznání. Foltýnova hra na umělce přešla i do dospělosti a odbývala se pořádáním večírků s umělci, popíjením a především žádnou kloudnou prací.¹⁷⁵

Foltýn je příkladem toho, co Čapek ukazoval na mnoha místech a co chtěl i ve veřejném a politickém životě, jak o tom ještě budu mluvit, totiž: že pokud něco děláme, musíme to dělat poctivě a dělat to pro účel toho dělání, ne pro dělání samotné. Je v tom opět pragmatismus a jeho příklon k empirismu. Nejsem truhlářem proto, že jsem si řekl, že jsem truhlářem. Jsem truhlářem proto, poněvadž se věnuji truhlařině, vyrábím třeba stoly, židle...A pro ty stoly a židle to dělám! Zřejmě proto doporučil pan Trojan Foltýnovi, „*aby ze sebe udělal jiného člověka!*“¹⁷⁶

¹⁷³ srovnej ČAPEK, K. *Život a dílo skladatele Foltýna*. s. 11

¹⁷⁴ srovnej tamtéž, s. 10

¹⁷⁵ srovnej tamtéž, s. 50 - 55

¹⁷⁶ tamtéž, s. 60

Život Foltýnův je ukázkou zmarněného života, v němž se člověk není schopen sejít sám se sebou. Celý jeho život je vylhaný, velká hra na někoho jiného. Jeho život jsou jen slova a žádný čin.

3.2.6. Pravda je především složitá

Rozmanitost výkladů, které může každý pronést o cizím životě, tak jak je to ukázáno v Povětroni, mnohost osudů a možností v jednom člověku v Obyčejném životě, ale i množství pohledů na tak zdánlivě jednoznačný případ Hordubalovy smrti, jakoby odkazovalo opět na Huma a jeho odmítnutí příčinnosti. Jedna příčina může vyvolat neuvěřitelné množství důsledků. To, že dáváme přednost jen určitým, to je pouze víra, zvyk. Víra, že tatáž událost, vyvolá tentýž následek.¹⁷⁷

Čapkovo dílo poukazuje na to, že problematika pravdy, pokud o ní chceme něco obecného říci, je především složitá. Pokud mluvíme o pravdě, pak jsme vždy v prostoru nejednoznačném a různorodém.

Svým způsobem nejzřetelněji a nejdoslovněji se složitost pravdy ukrývá v Čapkových „Božích mukách“. Šlápěj ve sněhu, která není žádným navyklým, tj. příčinným, způsobem vysvětlitelná a neustále nám podsouvá možnost zázraku. „*Pořád hledáme přirozené vysvětlení, chytáme se nejsložitějších, nejnesmyslnějších a nejnásilnějších příčin...*“¹⁷⁸ Stejně tak Elegie, která je o myšlenkách, které jsou osamocené, jež nemají cíl, nejdou odnikud nikam, a přeci jsou.¹⁷⁹

Nebo pátrání po Lídě vyvolané iracionálním pocitem, že se něco muselo stát, kdy iracionální je pouze tento vstupní pocit a to ostatní je někdy až zoufalá snaha udržet možný osud Lídy v logických a zkušenosti odpovídajících a tedy i předvídatelných mezích. Děje se vše zákonitě nebo

¹⁷⁷ srovnej HUME, D. *Zkoumání o lidském rozumu*.

¹⁷⁸ ČAPEK, K. *Boží muka*. s. 13

¹⁷⁹ srovnej tamtéž, s. 101-102

je Lída neobyčejná? „*ale existuje paradoxie neobyčejných případů: že se vrací.*“¹⁸⁰

Totéž ukazují „Trapné povídky“, či v předchozích kapitolách zmíněná díla, totiž skutečnost tak složitou a různorodou, že v ní je nemožné soudit druhé.

Čapkovy nakládání s pravdou je poctivé vůči skutečnosti, její mnohoznačnost se skrývá v tolika situacích, že nelze něco jednoznačně a absolutně tvrdit, ať už mluvím o čemkoliv. Tento objev pragmatismu vyvolává ovšem závrť a úzkost. Ve všem spatřovat nějaké „možná“ a „co když“ je znejistěním. Zpodobnil to také v „Božích mukách“ v povídce „Ztracená cesta“. Relativismus pragmatismu skutečně vede k tomu, že opustíme cestu jednoznačnosti a dostaneme se jakoby na bezcestí.¹⁸¹

Zároveň nám ovšem tento relativismus umožňuje plnost života, protože nezakrývá oči před žádnou částí skutečnosti. Je v tom naděje na větší porozumění sobě i druhým lidem. Proto je tento relativismus z pohledu pragmatismu pozitivní.

¹⁸⁰ tamtéž, s. 28

¹⁸¹ srovnej tamtéž. s.113 - 120

3.3. Čapek veřejný (Čapek jako Platón první republiky)

Pragmatismus svým důrazem na život, na jeho běžné problémy, na skutečnost každodenně žitou, znamenal i to, že nemohu zaujmout k tomu, co se ve společnosti děje, lhostejný postoj. Zcela nutně tedy musel i pro Čapka znamenat veřejnou aktivitu a snahu podílet se na tom, kam společnost směřuje a jak se staví ke svým problémům. Je to podle mého jeden z těch nejvýraznějších momentů, který ukazuje Karla Čapka jako pragmatistu. Ale nejde jen o tu aktivitu, ale také jaký měla obsah, nejde jen o to, že vůči společnosti byl činný, ale také o to, co dělal a jak to dělal.

Velmi často se na příklad naše aktivita odbývá formou různých protestů, demonstrací, podpisů pod rozličná prohlášení na obecná témata: „*S válkami už je konec, připojil jsem se k protestu proti válčení.*“¹⁸²

Není potřeba dlouho přemýšlet, jakým způsobem Karel Čapek tuto veřejnou aktivitu naplňoval. Každý jde tou cestou, která je mu nejvlastnější, v níž nejlépe dokáže uplatnit své přednosti. Takže Karel Čapek šel cestou umění a žurnalistiky.

V názvu kapitoly jej nazývám Platónem první republiky. Teď by se na mě mohla sesypat slova kritiky, oponentura by se mohla zabarvit do negativních tónů. Jak spojit pragmatismus zrovna s Platónem? To by chtělo hodně umění, aby to vypadalo přesvědčivě! Samozřejmě: Platón byl filosofem absolutna a jako takového by ho pragmatismus a ani Karel Čapek nemohl přijmout. Můj příměr plyne jen z určité metody přístupu a z jedné oblasti Platónovy činnosti, v níž se Čapkovi podobal, nebo lépe řečeno, v níž mi Čapek připomíná Platóna. Jinak bychom k Čapkovi daleko více připojovali Aristotela se svým důrazem na zkušenost a realitu fyzického světa.

¹⁸² ČAPEK, K. *Bajky a podpovídky*. s. 79

Proč tedy Platón první republiky? – Stejně jako Platón i Čapek cítil, že k životu společnosti je důležité, jak zachází s jazykem, jak rozumí pojům. Tak Platón uvažoval nad statečností, uměřeností, krásou a dalšími a Čapek se zaměřoval na pojmy, u kterých cítil, že jim český člověk špatně rozumí nebo které ukazovaly na problémy mladé republiky, jejíž blaho bylo jeho hlavním zájmem. To, jak se na tyto pojmy potažmo fráze dívá, je právě specificky pragmatické a už neplatónské. Platón za každým takovým pojmem hledá ideu, absolutní krásu, absolutní dobro apod., Čapek ukazuje, jak naše chápání nebo užívání určitého pojmu nebo fráze nám je k životu dobré nebo nikoliv. Sám to vyjadřuje těmito slovy: *„logika hledá význam slova v něm, skutečnost je taková, že slovo je významy obrostlé – proto kritizuje užití slov a ne jejich význam.“*¹⁸³

Stejně jako jinde v díle, i v tomto případě se často stáčí Čapkovo myšlení k dvěma bodům: k obyčejnému, drobnému a každodennímu v mnoha významech a k možnostem překročit meze. Také zde akcentuje život a individuální odpovědnost.

3.3.1. Malost („třeba nešťastní, ale jen nebýt malí!“)¹⁸⁴

Stejně jako člověk může být různě schopný, různě vlivný, stejně jako člověk může mít různé meze, tak i společnost a národ má své takové hranice a své charakteristiky. Obyčejnost se projevila v jeho kritice tzv. malých poměrů. Čapek je na mnoha místech nazývá intimně „naše malé poměry“ jako něco, co máme milovat, nikoliv zatracovat. *„Všemožně se zdráháme vidět v tom poetickou přednost.“*¹⁸⁵ říká Karel Čapek. Náš stát je prostě malý, náš národ je prostě malý a jiný být ani nemůže, malé poměry

¹⁸³ ČAPEK, K. *O umění a kultuře I.* s. 13

¹⁸⁴ ČAPEK, K. *Bajky a podpovídky.* s. 105

¹⁸⁵ ČAPEK, K. *Betlém.* In *O věcech obecných čili zón politikon.* s. 8

jsou mu přirozené. Postrádá jakéhokoliv účelu usilovat o postavení velmoci. Megalomanství nám k ničemu nepomůže.¹⁸⁶

Podle Čapka by mělo být cílem, aby Beroun byl tím nejberounovatejším Berounem, nikoliv aby se bláhově snažil být Římem, Berouňanům by měl na srdci ležet Beroun a ne Řím. Jakákoliv jiná snaha je nesmyslná, protože její naplnění je nemožné a tudíž nás k ničemu nevede.¹⁸⁷ I s velikostí a prostorem je to stejné jako s poznáním obecně: záleží na hledisku, ze kterého měříme.¹⁸⁸

Ale i v našem každodenním konání je tento rozpor mezi malostí a snahou být velkým. Je to v našich snech, v našich cílech, ale i v tom, jak hodnotíme svět. Je v nás snaha dělat veliké věci a zapomínat na ty drobné nutné, máme komplex malosti, který vede k tomu, že přeceňujeme svoji odpovědnost za věci, za něž ve skutečnosti vůbec nemůžeme. Příkladem takového malého Čecha je vrátný Povondra z Války s mloky, když má hlavu v dlaních a říká si, kdyby je tenkrát nepouštěl... Cesta k velikosti nevede přes velké stavby, ale přes smíření s malostí.¹⁸⁹

3.3.2. Individuální odpovědnost

Jazyk stejně jako cokoliv jiného v lidském světě není možné oddělit od člověka, což u Čapka opět znamenalo konkrétního jednotlivého člověka. Když nad jazykem uvažoval, nedokázal ho zkoumat „jako čistý jev jazykový“. Něco takového pro něj nebylo ani důležité, jazyk sám o sobě, jazyk jako samostatně fungující systém – to nebyla otázka, která by měla pro život člověka nějaký význam, ale to, jak se jazyk používá v různých situacích, jak

¹⁸⁶ srovnej tamtéž, s. 9

¹⁸⁷ srovnej ČAPEK, K. *Malé poměry*. In: *O věcech obecných čili zoon politikon*. s. 11 - 12

¹⁸⁸ srovnej tamtéž, s. 14, Čapek zde volí příklad se zahrádkou, pro dobrodruha je taková zahrádka příliš malá, kdežto pro toho, kdo ji chce vyplít, je až úmorně velká

¹⁸⁹ srovnej BURIÁNEK, Fr. *Čapkovské variace*. s. 54 - 60

se s ním v praxi nakládá, to už byla důležitá a pozornosti hodná problematika.¹⁹⁰

Užívání slov má podle Čapka především morální rozměr, je to otázka mravnosti. Ukazuje se zde individuální odpovědnost každého jednotlivce. Na ni klade největší důraz a snaží se vést lidi k tomu, aby se za slova neschovávali, aby svou odpovědnost za situaci společnosti nenahrazovali neosobními slovy. Heidegger by totéž nazval potřebou autentického moci být sebou proti neautentickému schovávání se za neurčité ono se. Čapek byl pragmatista, volil jazyk mnohem přístupnější a srozumitelnější.

Nejčastěji se člověk schovává za MY, místo aby používal JÁ. Říci já je mnohem těžší a odpovědnější.¹⁹¹ Stejně tak je to s oním „*my, národ něčtí*“¹⁹². Přivlastňujeme si tak zásluhy někoho před námi, jiného člověka, s nímž ale ve skutečnosti máme velmi málo společného. Opět se schováváme za někoho jiného, místo abychom vystoupili sami za sebe. Jenomže „*národ sám potřebuje spíše lidí nežli jmen.*“¹⁹³ Třetím pojmem, za který se ukrýváme, je zaujímání stanoviska, to děláme rádi, protože stanovisko je vně nás, je neosobní, ale daleko lepší by bylo něco radostně přijímat nebo odmítat, o něčem se prostě neumět rozhodnout.¹⁹⁴ A ještě jeden příklad, ono: někdo by měl, někdo – ale nikoliv já...¹⁹⁵

Na Čapkovi je nejzajímavější, jak je stále aktuální. Například svou kritikou cizoty. V tom se člověk dneška moc neliší od člověka Čapkovy doby. I když... U cizoty, podle Čapka, totiž nejde o to, co je původem z naší země (navíc to s tím původem není vždy tak docela jisté), ale jde o individuální vnitřní prožitek. Cizí je to, co se nás dotkne povrchně, ale to, co se dostane do našeho nitra, co nás naplní, to nemůže být nikdy cizí. Opět je v tom vidět pragmatismus s jeho důrazem na účelnost – k čemu je nám číst

¹⁹⁰ srovnej ČAPEK, K. *V zajetí slov*. s. 7. citace tamtéž

¹⁹¹ srovnej ČAPEK, K. *V zajetí slov*. s. 15

¹⁹² tamtéž, s. 17

¹⁹³ tamtéž, s. 18

¹⁹⁴ srovnej tamtéž, s. 45 - 46

¹⁹⁵ srovnej tamtéž, s. 143

např. Jana Husa, když nám nic neříká, místo abychom věnovali čas třeba Sidhártovi, pokud nás oslovuje. Jde totiž o to, zda to, čím se necháváme ovlivňovat, nás vede ke šťastnějšímu životu.¹⁹⁶

Individuální odpovědnost a svědomí se velmi často zakrývá povinností. Tu vnímáme jako něco pozitivního, ale Čapek ukazuje její nebezpečí, pokud se absolutizuje a zvěčňuje. Svědomí nám mnohé zakazuje, říká Čapek, povinnost to dovolí. Umožní dělat to, co bychom sami ze sebe nedělali, protože za povinnost se ukrýváme – je dána odjinud, je nám přikázána, nejsme zodpovědní, plníme povinnost. Pravdivost téhle myšlenky se měla ukázat brzy po Čapkově smrti a v hrůzném provedení těch, kteří jako dozorcí pouze plnili svou povinnost...¹⁹⁷

S povinností okrajově souvisí úkol. Čapkovi se nelíbilo, že v jeho době, v době budování republiky, bylo vše úkolem. Bylo úkolem být v nějakém spolku, členem muzea atd. Co je na tom pro nás aktuální, je to, co na tom Čapkovi vadilo. Podle něj měl člověk jednat z radosti a nikoliv z nějakého úkolu. Úkol je opět neosobní záležitost, do níž nevkládáme sebe sama. Pro národ by bylo lepší, tvrdil, kdyby jeho lidé byli z radosti členy muzeí a spolků, kdyby z radosti stavěli nové školy...¹⁹⁸

3.3.3. Občan a politika

Čapek jako člověk veřejný se cítil být především občanem a stejně tak ostatní lidi viděl jako občany. Co to ovšem znamenalo? Být občanem to znamenalo být politikem. Mezi občanem a politikem bylo rovnítko. Pro Čapka byla totiž politika životní praxí, v níž se plní politické úkoly. Jaké jsou ty úkoly? Je to především užitečná práce, která zlepšuje poměry. Každý, kdo dělá svou práci dobře, dělá politickou činnost a přispívá ke zlepšování poměrů. Každý člověk tedy má možnost podílet se na politice

¹⁹⁶ srovnej tamtéž. s. 18

¹⁹⁷ srovnej ČAPEK, K. *V zajetí slov*. s. 31-32

¹⁹⁸ srovnej tamtéž, s. 41 - 42

tím, co umí nejlépe. Nemusí být nutně kandidátem nějaké politické strany. Obyčejná odpovědná práce je politikou.¹⁹⁹

Toto občanství je pak základem demokracie. I dnes se demokracie velmi úzce spojuje s diskuzí, to by ale nebyl Čapek, kdyby to přijal bez kritického zamyšlení. Diskutujeme, říká, když nevíme. Demokracie potřebuje, abychom se stali odborníky v mnoha oborech. Demokracie je pro něj součinnost, spolupráce odborníků. Nejde o to debatovat, dohadovat se, ale spolupracovat. To znamená dát společnosti to, co umím a ovládám.²⁰⁰

S politikou se to má jako s pravdou. Pravda i politika se ověřuje v praxi. Někaká ideologie, teorie nebo doktrína ještě není politikou. Jako příklad uvádí socialismus: nestačí ho hlásat, aby se ověřil, musí se projevit v soukromém životě, třeba omezením spotřeby...²⁰¹ Politika je vždy spojena s individuálním a soukromým životem, nelze oddělit veřejnou a soukromou sféru. I v politice musíme uplatňovat onu individuální odpovědnost. Nemůžeme uctívat stát a zároveň na něj všechno hodit. Protože koneckonců stát jsme přeci i my.²⁰²

Pokud chceme dělat politiku pořádně, musíme opět dodržovat určité meze, které jsou nám dány. Ani zde nemůžeme zapomínat na ty drobné nutné věci. Politika v malých městech, říká Čapek, to je shromáždění, kde se řeší tytéž věci jako v parlamentu, kde se „*volá po třetí internacionále místo po druhé stříkačce.*“²⁰³ A proč to není správné? Protože to ničemu nepomáhá, nepomáhá to činit naše životy šťastnými. Čapek si patrně nemyslí, že by se člověk z malého města neměl zajímat o to, co se děje ve velikém světě, ale s politikou je to jako s pravdou – ty nejbližší jsou pro nás důležitější. Zároveň to ukazuje, že politika jsou praktické věci, ideály a zásady do ní

¹⁹⁹ srovnej ČAPEK, K. *O věcech obecných čili zóon polítkon.* s. 17

²⁰⁰ srovnej ČAPEK, K. *O věcech obecných čili zóon polítkon.* s. 18

²⁰¹ srovnej tamtéž, s. 20

²⁰² srovnej ČAPEK, K. *O politice.* In: *O věcech obecných čili zóon polítkon.* s. 20

²⁰³ tamtéž, s. 21

nepatří, ty jsou záležitostí osobního života. Když chce někdo spasit svět, ať nejprve spasí sebe a ten úzký prostor, který je mu dán.²⁰⁴

Akcentace konkrétních lidí v pojmání politiky ji činí aktuální nejen místně, ale i časově. Nejde v ní o vzdálenou budoucnost, ale o lepší současnost. Čapek k tomu říká tuto výstižnou větu: „Obrátit se zády k realitě a zírat někam: do budoucnosti, na trůn Boží nebo na něco podobně odlehlého, a za tu cenu se zbavit té špinavé práce, vyhrabávat z denního smetí ten kousek lidské morálky, solidarity, účasti, bezprostřední povinnosti...“²⁰⁵

V politice je jedna na výsost pragmatická záležitost a tou je kompromis. Kompromis není negativní věcí, ale je to jednání, které vychází z reality, v níž vždy musím v něčem ustoupit, abych alespoň něco prosadil, kompromis je v zájmu věci.²⁰⁶

3.3.4. Demokracie

Pokud Čapek měl nějakou víru, pak to byla víra v člověka, v jeho pozitivní sílu. Zda ho k tomu vedl pragmatismus, to nedokážu říct, ale zdá se, že pragmatické zaměření vedlo na poli politiky a státu k víře, k přesvědčení, že nejlepší organizací lidské společnosti je demokracie. O víře však pojednám ve zvláštní kapitole.

Důležitý je opět důraz na vztažení demokracie ke konkrétním lidem. „Demokracie není udělána z lidských práv, ale z lidí“²⁰⁷, z lidí konajících, žijících. Již jsem se toho dotkl v minulé kapitole.

S demokracií to ovšem není jednoduché, není nijak samozřejmá, musí se budovat. V Čapkově době, zejména v době krize, byla často kritizována jako nedostačující, jako nefungující. Pro Čapka bylo rozhodující, že nikdo

²⁰⁴ srovnej ČAPEK, K. *Politické zvíře*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 47-48

²⁰⁵ ČAPEK, K. *O té státotvornosti*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 101

²⁰⁶ srovnej ČAPEK, K. *O kompromisu*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 25 - 27

²⁰⁷ ČAPEK, K. *O té státotvornosti*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 101

místo ní nenabízí nic jiného, že není po ruce nic lepšího, je tedy dobré se držet toho nejlepšího, co máme k dispozici.²⁰⁸

Zdá se ovšem nepřesvědčivé, že by nikdo nenabízel nic jiného, že by na stole nebyly žádné jiné alternativy. Jistě byly, ale ne takové, jaké by splňovaly dva důležité požadavky: orientaci na člověka teď a tady žijícího.

Splňovala to pouze demokracie. Tu však je třeba chápat jako životní řád a jako kolektivní dílo, nikoliv jen jako vládu lidu. Není dokonalá, protože není ještě hotova, ještě se plně nevžila. Ještě se nevžilo, že to není právě jen diskuze, jak jsem již napsal v minulé kapitole, ale že to je odpovědná práce. Každý má na ní svůj podíl, ale také spoluvinu na jejích nedostacích.²⁰⁹ V demokracii jde mnoho věcí zdánlivě příliš pomalu. Je záležitostí výchovy – k demokracii musíme být vychováni a demokracie vychovává nás. Bylo by rychlejší, kdyby se ctnost, říká, dala nařídít, jak se o to pokouší systémy autoritativní, jenomže pak by to již nebyla ctnost, protože ctnost nepřichází z vnějšku, ta roste z nitra.²¹⁰ Demokracie tak byla pro Čapka vlastně výrazem filosofie jako péče o duši.

²⁰⁸ srovnej ČAPEK, K. *O demokracii*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 104

²⁰⁹ srovnej tamtéž, s. 105

²¹⁰ srovnej tamtéž, s. 107

4. Víra u Karla Čapka a víra Karla Čapka

4.1. Vymezení víry

Dostal jsem se do zvláštní situace. S každou další větou jako bych objevoval nové možnosti, kam celou svou práci nasměrovat. Již několik dní sedím a nedokážu se rozhodnout zavalen nápady a náměty, jak dál pokračovat. Je podivný pocit, jakási úzkost, že nevytěžím z Čapkova díla maximum, že opominu nějakou jeho také významnou část. Nelze ale pokaždé vytěžit všechno. Zároveň je to ale úžasná situace, protože je v ní obsažen Čapek sám, Čapek a jeho „Obyčejný život“, to vědomí možností a současně nutnost si vybrat jen některé.

Nezbývá tedy než opustit pátrání po pravdě u Karla Čapka a po tom, jak se v ní zrcadlil pragmatismus, a přikročit k otázce víry v myšlení Karla Čapka, tak jak to nastiňuje název práce. Zdálo by se správné, aby tato kapitola zabírala něco kolem poloviny celého textu, ale nebude to nutné, protože mnohé z toho, co se do ní promítá, již bylo řečeno – pouze v jiných souvislostech.

O víře můžeme hovořit dvojím způsobem. Buď máme na mysli víru náboženskou čili víru v Boha, to už je taková vlastně specifická, zformovaná víra, nebo víru chápeme spíše jako důvěru, která je jedním z možných přístupů ke světu a k člověku. Takovou víru pak musíme označit za nspecifickou, obecnou. Ale to jsou pouze slova, důležité je, co se pod nimi skrývá, v tomto případě: co se pod nimi skrývá u Karla Čapka.

Je to tak trochu klišé nebo fráze, ale pokud hovoříme o víře Karla Čapka, pak dojdeme k tomu, že tou vírou byl člověk. Teprve rozbor tohoto tvrzení z toho může udělat více než jen frázi, která se učí na maturitní zkoušku. Důležité při tom je sledovat vztah mezi touto vírou a pragmatismem a nezapomenout také na to, že i v případě Karla Čapka můžeme hovořit o obojím pojetí víry, jak jsem uvedl na začátku kapitoly.

Zároveň je třeba zdůraznit, že víra v člověka znamenala u Čapka víru v člověka takového, jaký byl stvořen, tedy obyčejného, všedního, jinak také řečeno přirozeného. Tato víra a její pragmatistické opodstatnění se v Čapkově díle a myšlení objevuje v několika podobách:

1. pragmatismus jako víra a jako nástroj udržující víru v člověka
2. víra v neosobní pokrok nad vírou v lidi
3. nebezpečí víry v to, že člověk může překročit své meze
4. víra v nejlepší z možných světů
5. pragmatistické odmítnutí náboženské víry

4.1.1. Odmítnutí náboženské víry

Začnu pátým bodem, protože stojí mimo ty ostatní. Náboženství se u Čapka projevuje několika způsoby: za prvé je to odmítnutí náboženské víry a to z pragmatických důvodů.

Prvním důvodem je absolutní charakter náboženské víry. To je případ Továrny na Absolutno, kde náboženská víra a její tak konkrétní a jednoznačné VĚŘENÍ V je krásným příkladem neprospěšnosti všech absolutních pravd.

Za druhé: podoba, ve které se náboženství do Čapкова díla vlamuje, je vždycky křesťanská. To ovšem není nic podivného nebo objevného. Projevila se tak tradice, v níž Čapek vyrostl a z níž jako Evropan pramenil. Podle Vášové se Čapek náboženství ani nemohl vyhnout, protože se nemohl vyhnout tomu „že život není jen zevní, viditelný“ a zcela logicky nejprve sáhl ke katolicismu, protože mu byl nejbližší.²¹¹ Podle mého i v tom můžeme spatřovat pragmatismus: nebylo účelné zabývat se třeba učením Buddhovým a snažit se jej naplnit novými významy, protože buddhismus nepatřil k našemu životu, za to křesťanství v nás vězelo přímo niterně.

²¹¹ srovnej VÁŠOVÁ, V. Karel Čapek z hlediska náboženského. s. 6-7, citace s. 6

Druhý důvod odmítnutí náboženské křesťanské víry spočíval v jejím zaměření na vzdálenou budoucnost, když je tu mnohem více bezprostřední nutné práce.²¹²

U Čapka je ale mnohem důležitější víra nenáboženská. To říká i Vášová, která je jinak právě kvůli víře k Čapkovi velmi kritická. Nejvíce ji pochopitelně pobouřila *Továrna na Absolutno*, jinak byla ale Čapkem zklamána, protože nedokázal jít dál za intelekt a tak se k Bohu pouze přiblížil. Otázku transcendentna brzy nahradil otázkami běžného, blízkého života.²¹³

4.1.2. Pragmatismus jako víra a jako nástroj udržující víru v člověka

Čapkova víra to byla víra ve smysl, v to, že to vše má smysl, že každý člověk má smysl. Jak jsem již řekl: zdá se to být jen frází. Jde ovšem o to, co je v ní obsaženo. Když víra v člověka, tedy v jakého, když v život, tedy v jaký život.

Předně to podle mne pro Čapka znamenalo, že nemohl svou víru uzavřít do nějaké ohraničené víry v Boha a to jednak proto, poněvadž by absolutním Bohem nahradil konkrétního člověka, o něhož mu šlo, a jednak z toho důvodu, že taková víra zavírá oči před celou zkušeností. Čapek se vzdával víry pro víru. „*Mám-li volit mezi vírou a kritikou, volím kritiku, neboť víra mě zbavuje kritiky, ale kritika mi umožňuje zachránit alespoň nějaký pěkný kousíček víry.*“²¹⁴ Pragmatismus byl Čapkovou vírou. Již jsem se toho dotkl, když jsem hovořil o kritice pragmatismu, o skepsi a relativismu. Relativismus obvykle vede ke skepsi a ta ke ztrátě víry. Pragmatismus se svým empirismem byl postaven na víře – na víře ve fakta. Když věřím ve fakta, musím na ně brát neustále ohled a tento neustálý ohled dokazuje, že

²¹² srovnej ČAPEK, K. *O té státotvornosti*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 101

²¹³ srovnej VÁŠOVÁ, V. *Karel Čapek z hlediska náboženského*. s. 11-12

²¹⁴ ČAPEK, K. *O skepsi*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 60

pravda není vždy na jedné straně, a tím tento relativismus vytváří důvěru, která není slepá.²¹⁵

Čapek sám říká: „*Pro mne je to jediná cesta, jak možno milovat člověka, klesá-li naše víra v lidstvo, jak možno milovat hledání pravdy, nelze-li najít pravdu, jak spojit nejhanebnější skepsi s naivní a účinnou důvěrou.*“²¹⁶ Říká tím, že pragmatismus byl zároveň zachráncem jeho víry v člověka a lidstvo a tedy to, že tato víra v člověka a život u Čapka pragmatismus předcházela a že tato víra našla svou oporu ve filozofii pragmatismu, tj. že se dokázala sladit s pragmatismem. Pragmatistický pohled na svět a člověka zabránil tomu, aby Čapek poctivě posuzující každou tzv. pravdu propadl skepsi.

4.1.3. Víra v neosobní pokrok nad vírou v lidi

Podstatné na Čapkově víře v člověka byl člověk. Tato víra znamenala, že člověku důvěřoval. Člověk byl pro něj primárně dobrý a byl vybaven schopnostmi, jimiž mohl zlepšit svět.²¹⁷

O člověka a lidstvo měl však Čapek neustálou obavu a jak je patrné z jeho díla, stálo ho mnoho úsilí, aby svou víru v člověka sám před sebou uhájil. Tato obava a zároveň víra, že je to opět člověk sám, který má sílu se zachránit, se projevila nejzřetelněji v jeho utopistických románech a dramatech. O víře v člověka je jeho R.U.R., Věc Makropulos, ale i Krakatit a Továrna na Absolutno. Všechna tato díla končí pozitivně, podle Kudělky mimo jiné proto, aby Čapek „*dostál své víře, že člověk žije přeci jen v nejlepším ze všech možných světů.*“²¹⁸

Víra a víra v člověka měla podle Čapka pro lidstvo velký význam, byla součástí a to velmi důležitou součástí života. Na víře je podle něj

²¹⁵ srovnej ČAPEK, K. *O té státotvornosti*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 102

²¹⁶ ČAPEK, K. *O umění a kultuře II*. s. 368

²¹⁷ srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*. s. 32

²¹⁸ KUDĚLKA, V. *Boje o Karla Čapka*. s. 29

zásadní, že ji nemáme, protože se nám líbí, ale protože je pro nás dobrá.²¹⁹ Ačkoliv přesné vymezení VÍRY V náboženským způsobem Čapek odmítal, přes to zdůrazňoval význam toho, v co lidé věří, kupříkladu: zda lidé věří, že je nutné práskat bičem a ovládat lidi po zlém, než když se věří v dobrou vůli lidí.²²⁰

Čapek věřil, že člověk má šanci na tomto světě vytrvat, pokud se bude držet určitých mezí, které jsou mu dány především přírodou. V jeho *R.U.R.* se člověk staví proti přírodě jako jedinému tvořiteli člověka. „*Příroda našla jen jeden způsob, jak organizovat živou hmotu. Je však jiný způsob, jednodušší, toárnější a rychlejší, na nějž příroda nenarazila.*“²²¹ Čapek se obával, aby rychle se rozvíjející technika nenahradila člověka, podobně jako v *Továrně na Absolutno*, aby lidská pýcha a touha překročit sám sebe, tato již Řeky objevená hybris, nebyla příčinou jeho zkázy. Varoval před odcizením světa jeho zvěcněním, ke kterému vede technický rozvoj, v němž technika již není účelná pro člověka, ale rozvíjí se jakoby sama pro sebe. Odcizená technika totiž může sloužit i proti člověku.²²² Podstatou problému techniky je rozpor mezi množstvím pozornosti, jež věnujeme jejímu rozvoji, a času, který dáváme na to, abychom byli lepší my lidé.

Vedle techniky pak Klíma uvádí jako další zdroj odcizení a zvěcnění světa peníze. Peníze jako něco lidsky nezaujatého, neosobního, co umožňuje jít člověku proti jinému člověku, to je podle něj poselství Čapkových *Trapných povídek*.²²³ Důraz je při tom na onom neosobním, protože tomu, co nemá k člověku žádný vztah, je také člověk lhostejný. Neosobní věci jakoby mohou vše, protože nemají svědomí. A to peníze udělaly s lidskými věcmi, odosobnily je. Každá neosobní věc, která se vkládá mezi lidi, znesnadňuje také jejich spolupráci. Roboty také nikdo nechtěl z nějakých osobních, humánních důvodů, snad jen pan Domin, aby osvobodil lidstvo od otrocké

²¹⁹ srovnej ČAPEK, K. *O té státotvornosti*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 102

²²⁰ srovnej ČAPEK, K. *O demokracii*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 106

²²¹ ČAPEK, K. *R.U.R.* s. 121

²²² srovnej KLÍMA, I. *Karel Čapek*. s. 44-45

²²³ srovnej tamtéž, s. 44-45

práce, ale jinak: jedni chtěli miliardy, jiní dividendy.²²⁴ Moderní doba vložila mezi člověka a práci neosobní trh a tento neosobní trh člověka ovládl. „Copak si myslíte, že pánem výroby je ředitel! I toto, pánem výroby je poptávka.“²²⁵

Georg Simmel, německý sociolog, který zemřel v roce 1918, tedy alespoň po nějakou dobu Čapkův současník, došel v tomtéž případě k úplně opačným závěrům. Také on uvádí jako projev peněz v moderním světě „neosobnost ekonomické činnosti“²²⁶, ale tato neosobnost podle něj naopak umožňuje spolupráci lidem, kteří jsou jinak ve všem úplně rozdílní.²²⁷

Ale vraťme se k *R.U.R.* Ve větě, kterou jsem o odstavec výše citoval, je skryta ještě jedna důležitá věc, s níž se u Čapka setkáváme i jinde: je to podstata moderního trhu (nebo vlastně trhu jako takového), abychom maximalizovali zisk, snažíme se vše dělat jednodušeji a rychleji a to znamená také levněji. Toto zrychlování a s ním i zjednodušování se promítá do celého životního stylu. Zároveň s tím se ovšem i život sám stává neosobním. Tak roboti nemají nic z toho, co má člověk ekonomicky zbytečného, aby jejich výroba byla rychlejší, levnější a jejich konstrukce prostě účelná. Jejich tvůrce „vyhodil všechno, co neslouží přímo práci. Tím vlastně vyhodil člověka a udělal robota.“²²⁸ To, co člověka dělá člověkem, jsou totiž tyto drobné zbytečnosti, které porušují masovost. „Jeden robot nahradí dva a půl dělníka.“²²⁹

Je to opět neúcta k člověku a k lidské tvořivé práci jako v *Továrně na Absolutno* (viz. kapitola *Lidské dějiny jako Továrna na Absolutno*), které

²²⁴ srovnej ČAPEK, K. *R.U.R.* s. 177

²²⁵ tamtéž, s. 184

²²⁶ SIMMEL, G. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje.* s. 9

²²⁷ srovnej tamtéž, s. 10

²²⁸ ČAPEK, K. *R.U.R.* s. 124

²²⁹ tamtéž, s. 135

jsou příčinou katastrofy. Podle Kudělkyně tuto katastrofu, při níž je skoro zničeno lidstvo, způsobila víra ve stroje, jež vytlačila víru v lidi.²³⁰

S pokrokem musíme nakládat podle Čapka obezřetně, aby zůstal ve službě člověka a nikdy se nepostavil proti němu. Je to v *R.U.R.*, kde se roboti stanou pro člověka nepostradatelnými a přestanou sloužit, začnou ovládat. V tom je nebezpečí pokroku a moderní civilizace, že člověka činí na sobě závislého. Technika ničí jeho svobodu, místo aby ho osvobodila.

Ovšem nejzřetelněji se k tomu Čapek vyslovuje v *Krakatitu*. Podle Buriánky v něm jde o to, aby „*neobyčejná hrdinova schopnost byla uplatněna ve prospěch obyčejných lidí.*“²³¹

4.1.4. Nebezpečí víry v možnost překročení lidských mezí

Další z tzv. utopistických děl - *Věc Makropulos* - nám zas předkládá obraz, jak nebezpečné může být nahrazení víry v člověka přirozeného za víru, že člověk může překročit své meze. Je to zde předvedeno na zdolání smrti, na vítězství nad konečností. Jenomže konečnost se ukazuje jako nejvlastnější věc člověka, to, co z člověka dělá člověka. Být člověkem tak znamená přijmout svou konečnost a tento ohraničený čas naplnit, nikoliv ji překonat. Čapek tak předběhl svou Elinou i Martina Heideggera²³²... Jenomže na rozdíl od Heideggera, Čapek zvolil jazyk srozumitelný běžnému člověku.

Nesmrtelnost jakoby zaručovala člověku neomezený růst a tedy splnění jeho dávného snu: dokonalost. A když ne přímo nesmrtelnost, tak alespoň dlouhověkost: „*Dejme všem tři sta let života!*“²³³ To bude zárukou

²³⁰ srovnej KUDĚLKA, V. *Boje o Karla Čapka*. s. 38

²³¹ BURIÁNEK, Fr. *Čapkovské variace*. s. 50

²³² srovnej HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*.

²³³ ČAPEK, K. *Věc Makropulos*. s. 67

míru.²³⁴ Jenomže k čemu skutečně je dokonalost? A lze ji vůbec kdy dosáhnout? Čapek na tuto otázku aplikuje pragmatickou metodu.

Věc Makropulos ukazuje, že z pohledu věčnosti je všechno ostatní bezcenné a nicotné. „*Co tedy stojí za to? (Prus), Nic. Vůbec nic. (Emilia).*“²³⁵ Dokonalost postrádá krásu. „*Nelíbila. Váš zpěv až bolí. Je příliš dokonalý.*“²³⁶ hodnotí pan Gregor vystoupení Emilie, „*Vy se přitom nudíte. Je to nadlidské, co dovedete, je to omračující, ale – vám je strašně nudno.*“²³⁷ Už dvě stě let trápí Emílii nuda. Nuda zrelativizovala věčnost. Dosáhnout všeho, to znamená nemít už nic před sebou, po ničem již netoužit, protože všechno je náhle „*pitomé, prázdné, zbytečné*“²³⁸, všechno ztrácí smysl, úsilí, život i člověk. Nemá smysl být dobrý ani zlý. Věčnost a dokonalost bere člověku víru, protože člověk už nemá v co věřit. I umění postrádá smyslu, když se spojí s dokonalostí. Dokonalost totiž ničí tvořivost a bez tvořivosti je umění zbytečné.²³⁹

Víra v pokrok, nesmírný rozvoj věd a obrovské úspěchy člověka na poli techniky jakoby dokazovaly až neomezenou sílu člověka, který je jejich strůjce. Úspěchy učinily člověka namyšleným. Takovým je Adam Stvořitel bratrů Čapků. Jenomže jeho snaha překonat Boha (tedy nikoliv se mu vyrovnat, ale překonat ho) je marná, protože něco takového není v silách člověka. Člověk nedokáže stvořit nic jiného, než co již je obsahem jeho zkušenosti, nový svět je tak modifikací toho starého, ale nikoliv modifikací kvalitnější, nýbrž naopak: člověk nejenže nedokáže svou fantazii začít od nuly, ale jeho fantazie je ještě omezenější, protože se odvíjí pouze od osobní zkušenosti, nikoliv od nějaké generální zkušenosti světa, nepostihuje tak celek světa, ale pouze tu jeho část, na níž je člověk nějak zainteresován.²⁴⁰

²³⁴ srovnej ČAPEK, K. *Věc Makropulos*. s. 67

²³⁵ tamtéž, s. 33

²³⁶ tamtéž, s. 30

²³⁷ tamtéž, s. 30

²³⁸ tamtéž, s. 71

²³⁹ srovnej tamtéž, s. 72

²⁴⁰ srovnej ČAPEK, K., ČAPEK, J. *Adam Stvořitel*. od s. 13

Jeho žena Eva vytvořená jako ideální nezávislá žena, míří k výšinám a Adamem pohrdá, protože je příliš nízký. Jeho Míles je stvořen jako ideální muž – urostlý, silný, nikomu nesloužící, jenže je to zabsolutizování muže jako síly, moci a vlády. Ani stvořením sama sebe na to Adam nevyzraje, protože jeho Alter Ego je stejně nedokonalé jako on.²⁴¹

Tvořivou sílu Boha, kterou můžeme převést jako metaforu na tvořivou sílu přírody, nepředčíme lidskou tvořivostí, natož když ji přeměníme v sériovou výrobu, nebo když tvoření zaměníme za vládu, za organizaci.²⁴²

4.1.5. Optimismus víry v člověka a svět

Čapková víra v hodnotu obyčejného člověka zahrnovala i lidský svět a lidský svět to byl pro Čapka tento reálný přírodní svět. A stejně jako se snažil udržet si svou důvěru v člověka dobrého, tak se pokoušel neztratit ani víru ve svět jako svět dobrý a dobře udělaný. „*Všechny ty vymyšlenosti jsou proti Pánu Bohu. To je samý rouhání, chtít po něm zlepšovat svět.*“ říká Nána v *R.U.R.*²⁴³ Projevuje se v tom celá problematika lidských mezí, které jsou pro život člověka užitečné a tudíž pravdivé, protože jakákoliv snaha je překročit neznamena nic jiného, než konec člověka.

V Adamovi Stvořiteli se pyšná víra Adamova, že dokáže stvořit lepší svět než Bůh, kombinuje s nevírou ve svět. Adam dochází k absolutní skepsi o světě a člověku, ve všem nalézá negativismus, něco nežádoucího, falešného. Sám se cítí svázán, nesmyslný, nesvobodný, přírodou zotročený. Jediné východisko vidí ve zničení světa, v absolutním popření všeho, snahy o spásu už bylo dost a beztak se vždy minula účinkem. Svět je udělán špatně, tedy pro něj není vhodnějšího řešení, než jeho definitivní konec. „*Každá snaha o nápravu a převrat světových řádů je zbabělý kompromis;*

²⁴¹ srovnej ČAPEK, K., ČAPEK, J. *Adam Stvořitel*. s. 13, 17, 26

²⁴² srovnej tamtéž, s. 49-51

²⁴³ ČAPEK, K. *R.U.R.* s. 163

prohlašujeme, že všechno je špatně; život je zlozvyk; humanita je slabost; trpělivost je zločin; ze všeho pak nejhorší je soucit a tolerance.“²⁴⁴

Pozitivní vztah Čapka ke světu jakoby navracel Čapka k Leibnitzovi. Tento svět je nejlepší ze všech možných světů. Nemohl být stvořen lépe a každá drobnost a detail v něm je krásný. Opět to není nic, čeho bych se v této práci již nedotkl. V kapitole *Čapek veřejný*, na níž odkazuji, se tato víra promítala do vztahu Karla Čapka k malým poměrům našeho národa. Je malý a to je na něm to krásné.

Co k tomu ještě poznamenat? Snad jen, že příroda nezná velikášství, to je věcí člověka, v níž se pokouší dostat nad přírodu, z níž ale nemůže nikdy vyjít. Proto je to tak marná práce všechny ty elixíry života, roboti, krakatity a jakékoliv neomezeno absolutna. Stvořitel udělal kvalitní svět, ale moderní člověk kvalitu zastínil kvantitou a kvantita již není vírou v dobrý svět, nýbrž vírou, že jen to „největší je dosti veliké“²⁴⁵. To je problém člověka, že nejde za kvalitou, ale za kvantitou. Stvořitel podle Čapka stvořil svět pro radost z rozmanitosti a nikoliv z velikosti.²⁴⁶ A protože tento svět je primárně dobrý, tak je v něm dost pozoruhodného i bez zásahu člověka.²⁴⁷

Optimismus víry v člověka a svět se u Čapka projevil také v tom, jak jeho utopistické nebo též katastrofické romány končí. Ačkoliv ukazují zkázu lidstva, je to vždy člověk, který nakonec najde řešení. V *R.U.R.* je to lidskost, která se probudí v robotech Primovi a Heleně, obyčejná lidská náklonnost²⁴⁸, v *Továrně na Absolutno* to bylo těch třináct vojáků, kteří náhle spolu byli jako obyčejní lidé s běžnými starostmi (viz. kapitola *Lidské dějiny jako továrna na absolutno*), ve *Věci Makropulos* je to prostá dívka Kristýnka, která vezme recept na dlouhověkost a spálí jej nad svíčkou.²⁴⁹

²⁴⁴ ČAPEK, K., ČAPEK, J. *Adam Stvořitel*. s. 5

²⁴⁵ ČAPEK, K. *O Amerikanismu*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 69

²⁴⁶ srovnej tamtéž, s. 69

²⁴⁷ srovnej ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno*. s. 336

²⁴⁸ srovnej ČAPEK, K. *R.U.R.* s. 209-216

²⁴⁹ srovnej ČAPEK, K. *Věc Makropulos*. s. 75

V *Krakatitu* je zas ten milosrdný, soucitný děda, do něhož oblékl Čapek Boha. Není zobrazen jako mocný a veliký Bůh. Domnívám se, že v tom není ukryt výsměch náboženství, tomu dětsky naivnímu, které vidí Boha jako hodného starého pána, ale že je v tom něco hlubšího a rozhodně velice vážného. Totiž obyčejnost a úcta k životu, která promlouvá k Prokopovi. „*Uděláš věci dobré lidem. Kdo myslí na nejvyšší, odvrátil oči od lidí.*“²⁵⁰

Dokonce i v „*Adamu Stvořiteli*“, který po celou dobu děje vyznívá neradostně, je ukryta prostá naděje v postavě Zmetka. „*Vy všechny byste chtěli rozbít svět pro samý velký myšlenky. Zmetek nemá žádný velký myšlenky. Zmetek chce být jenom živ. A proto vám nedá ten svět. Pro Zmetka je dobřej dost.*“²⁵¹

Když v roce 1938 Čapek říká: „*Mír se neuhazuje filosofickými předpoklady, bohužel, je na něj potřeba vojsko a ekrazit.*“²⁵² jakoby se této optimistické víry vzdával. Přesto věřil nebo se snad jen snažil věřit, že člověk má sílu to vše překonat, že mír se dá přeci jen uhájit i jinak.²⁵³

Když mluvíme u Čapka o víře v člověka, tak zároveň mluvíme o víře ve skutečnost a život, ale tím i o víře v pravdu. Snažil jsem se dokázat v předchozích kapitolách, zejména v těch, které se týkaly pravdy přímo, jak jsou všechny tyto pojmy u Čapka provázané a jak patří k sobě – tedy člověk, skutečnost, život, pravda a k tomu všemu prostota. Relativismus, který se objevil v každém Čapkově díle, když se dotkl pravdy, jakmile se zabýval cestami zprostředkovávajícími nám skutečnost, nebyl skeptický (viz kapitola Kritika pragmatismu). Tvrzení „Každý má pravdu“ je podle Čapka totožné s „*Nikdo nemá pravdu. To neznamena, že není pravdy nebo že pravda*

²⁵⁰ ČAPEK, K. *Krakatit*. s. 258

²⁵¹ ČAPEK, K., ČAPEK, J. *Adam Stvořitel*. s. 83

²⁵² SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. s. 123

²⁵³ srovnej tamtéž, s. 124-130

*nestojí za to. Znamená to jen možnost smířiti se s tím, že jiný nevěří v mou Pravdu.*²⁵⁴

4.2. Víra jako nutná součást života

Čapkovy pojetí víry vede podle mého k několika závěrům:

1. Víra je nutnou součástí života člověka a to z několika důvodů: Bez víry v člověka a ve svět nemůže být člověk šťastný. Elina Makropulos záviděla ostatním, že mají v co věřit, že každý jeden člověk v něco věří.²⁵⁵ Také bez Čapkovy víry v *nejlepší z možných světů* není možné lidské štěstí. Tato víra nám dává naději, že je proč být šťastní, jenomže to je právě to, co člověk moc neumí. „*Jsmo velmi nešťastní, my lidé,*“²⁵⁶ říká Karel Čapek ve stati *Nanuk*. Vždycky si najdeme tolik důvodů, proč být nešťastní a nespokojeni a naproti tomu je tu jednoduchý život Eskymáka plný dřiny, ale zároveň i štěstí. Víra je tedy pro život užitečná a tím i pragmaticky zdůvodnitelná. Její nutnost nespočívá v její absolutní přináležetosti k životu každého člověka (tj. není v tom, že každý věří), nýbrž je v její účelnosti pro život.

2. Víra musí zůstat lidská. To znamená jednak, že nesmí být nahrazena vírou v pokrok, v techniku nebo v možnost vytvořit nadčlověka, jak jsem o tom hovořil v předchozích kapitolách, protože na konec „*největší víra je víra v lidi*“²⁵⁷, ale také, že v ní nesmíme nikdy ztratit konkrétního člověka s jedinečným jménem a obličejem. Víra v člověka je také to, že ačkoliv nebudu souhlasit s obsahem víry druhého, nebude to zároveň znamenat, že je špatný i její nositel.²⁵⁸ Může mi islám připadat jako úplná hloupost, ale muslim bude stále především člověkem a teprve pak vyznavačem Alláha.

²⁵⁴ ČAPEK, K. *O umění a kultuře II.* s. 371

²⁵⁵ srovnej ČAPEK, K. *R.U.R.* s. 73

²⁵⁶ ČAPEK, K. *O umění a kultuře II.* s. 415

²⁵⁷ ČAPEK, K. *Továrna na Absolutno.* s. 425

²⁵⁸ srovnej tamtéž, s. 425

3. Pokud mluvíme o víře u Karla Čapka, pak by bylo lepší použít slova „důvěra“, jelikož použití pojmu víra je přeci jen trochu problematické. Víra se až příliš snaží být absolutní a nehybná a jako takovou bychom ji těžko mohli pragmaticky obhájit. *„Víra záleží v tom, že přijmeš nějaké cizí mínění za své. Pevné přesvědčení je rozhodnutí, že už víš dost a že už se ničím nemusíš poučit.“*²⁵⁹ Čapek na to má výstižné podobenství o oslu a dvou otýpkách sena, které sice není původně jeho, ale jež rozvádí o typ rozhodnutého osla, který zásadně žere jen z jedné otýpky, protože mu tak káže jeho víra. Čapek má ale v zásobě ještě jednoho osla - pragmatického, jenž nemá žádné vyhraněné víry, ale má něco daleko cennějšího: důvěru k oběma otýpkám, takže z každé může vybrat ta nejlepší stébla. Toto podobenství převedené na člověka nám pak říká, že důvěřujeme-li lidem, pak dokážeme v každém nalézt něco dobrého.²⁶⁰

Víra pojatá jako důvěra, podložená navíc pragmatismem, který relativizuje možnost poznání a s tím i souzení ostatních, je vírou tolerantní, která téměř znemožňuje jakoukoliv generalizaci. *„...chyba je, myslí-li prof. Krejčí, že nikdo nikdy nepoznal a nepozná slávu boží z toho důvodu, že ji nemůže pochopit profesor Krejčí.“*²⁶¹ Nemůžeme zobecňovat na základě sami sebe.

4. Když jsem hovořil o pragmatickém odmítnutí náboženské víry Karlem Čapkem, pak k tomu musím připojit ještě jednu zdánlivě rozporuplnou poznámku: Čapek odmítl sice institucionalizovanou náboženskou víru pro její dogmatické a absolutní pojmání sebe sama, na druhé straně díky svému pojetí pravdy pragmatismus nebere člověku žádnou víru²⁶², poněvadž pro pragmatismus je pravdivé to, co je dobré pro život, tedy i *„každý útěšný sebeklam, každou osvobozující domněnku, která byla třeba jedinému stísněnému srdci ve zlém okamžiku dobrá pro život.“*²⁶³

²⁵⁹ ČAPEK, K. *O skepsi*. In: *O věcech obecných čili zóon politikon*. s. 59

²⁶⁰ srovnej tamtéž, s. 59

²⁶¹ tamtéž, s. 58

²⁶² srovnej ČAPEK, K. *O umění a kultuře i*. s. 462

²⁶³ tamtéž, s. 460

5. Pragmatický pohled na člověka a svět se promítal také do víry v demokracii jako nejlepší způsob řízení lidské společnosti. Demokracie odpovídala té optimistické víře v obyčejného člověka, protože nebyla už ze své podstaty absolutní a velikášská. Demokracie byla podle Čapka nutná pro udržení víry člověka ve svět a v sebe samého, jelikož je postavena na důvěře v možnost spoluprací a lidskými silami, tedy činným způsobem řešit problémy.²⁶⁴

²⁶⁴ srovnej ČAPEK, K. *O demokracii*. In: *O věcech obecných čili zoon politikon*. s. 106

5. Závěr

5.1. Čapkův pragmatismus

Když jsem se ptal po tom, jakým způsobem ovlivnil filosofický pragmatismus Karla Čapka, byla to zároveň otázka po tom, v čem byl Karel Čapek pro tento filosofický směr přínosem. Odpovědět se dá ve zkratce takto: hlavním Čapkovým obohacením pragmatismu bylo to, že jej uchopil aktivně a vytvořil tak svůj, tj. Čapkův pragmatismus, který měl řadu specifík a odlišností od pragmatismu amerického představovaného především W. Jamesem.

Specifika Čapkovy filosofie vedly některé autory, např. prof. Zouhara²⁶⁵, k otázce, zda vůbec byl Karel Čapek pragmatistou, či zda se s ním pouze na začátku svého zabývání se filosofií setkal. Tato otázka se mi ovšem jeví jako bezpředmětná.

Za první: z toho, jak často se u Čapka slovo pragmatismus vyskytuje, jak často se k němu vyjadřuje a to samozřejmě především samostatnou knihou o pragmatismu, ale také překladem stěžejního Jamesova díla *Pragmatismus*, se dá přinejmenším usuzovat, že měl pragmatismus pro Čapka zásadní význam a tedy že jím byl významně ovlivněn.

Za druhé: jak jsem se ve své práci pokusil ukázat, základní teze pragmatismu, tedy pragmatická teorie pravdy, je přítomna téměř v celém Čapkově díle.

Konečně za třetí: uplatníme-li na tuto otázku pragmatickou metodu, musíme dojít k závěru, že je v celku lhostejné, kam zařadíme Čapkovu filosofii, či zda ji budeme nazývat prostě filosofií Karla Čapka, protože důležitý je její obsah. O všech možných ismech se ostatně Čapek vyjadřoval

²⁶⁵ srovnej ZOUHAR, J. *Filosofie Karla Čapka*.

takto: „chtěl jsem vidět cit a nikoliv teorii, chtěl jsem zažít obraz skutečnosti, a vy, falšovatelé, mi podáváte jakýsi abstraktní, smyšlený ismus!“²⁶⁶

Vraťme se ovšem k odlišnostem, které dělají z pragmatismu u Karla Čapka pragmatismus Čapkův.

Tato odlišnost spočívala částečně i na geografických základech, tzn.: v případě Čapkova pragmatismu se jednalo o pragmatismus evropský a nikoliv americký. Jako takový dokázal do sebe zahrnout mnohem více i tradici racionalistickou. Čapek svým pragmatistickým uvažováním dokázal dojít až ke Kantovi s jeho požadavkem, aby člověk pro nás nikdy nebyl prostředkem, ale cílem. Ovšem odůvodnil to pragmatickým způsobem.²⁶⁷ Evropa je jiná než Amerika, zdůrazňoval Čapek, velké ideály, pravda a víra byly pro ni vždy důležité, „obětovává tomu dopředu část úspěchu.“²⁶⁸ Pragmatismus, který velké ideály spíše odmítá, je u Čapka pojímá do sebe jako svou součást, pouze je zpracovává novým způsobem a to tak, že ty běžně oddělené sféry života a ideálů spojuje a přetváří ideály v možnosti přítomného života.²⁶⁹

Tento evropský pragmatismus - a možná by se slušelo k tomu dodat kontinentální - byl navíc ještě specificky Čapkův. To, co v něm bylo ryze Čapkovo, byl jeho všudypřítomný důraz na konkrétního obyčejného člověka žijícího konkrétní běžný život. Tento rys pragmatismu u Karla Čapka se ukázal ve všech kapitolách této práce a projevil se i v tom, co utvářelo Čapkovu víru pojatou jako *vztah důvěry v*. Velmi stručně proto lze shrnout pragmatismus Karla Čapka těmito klíčovými slovy: obyčejnost, každodennost, úcta ke skutečnosti a k obyčejnému činnému člověku, který si je vědom svých mezí, za něž není dobré jít, protože to není účelné.

²⁶⁶ ČAPEK, K. *V zajetí slov*. s. 52

²⁶⁷ srovnej ČAPEK, K. *O umění a kultuře II*. s.372

²⁶⁸ ČAPEK, K. *O Amerikanizmu*. In: *O věcech obecných čili zoón politikon*. s. 68

²⁶⁹ srovnej ČAPEK, K. *O umění a kultuře I*. s. 461-462

Vše, s čím se Čapek setkává, poměřuje z hlediska člověka a lidskosti; pravda, dobro, život, to vše se poměřuje člověkem a to – což opět zdůrazňuji jako naprosto zásadní - člověkem konkrétním.

Do popředí se tak v Čapkově pragmatismu dostává morální rozměr. V tom je podle mého největší přínos Karla Čapka pro tento směr filosofického myšlení. Čapkova morálka by se dala shrnout slovy poctivost a opravdovost. S poctivostí a opravdovostí musíme přistupovat ke všemu, co děláme, i k sobě, k druhým, ale i k životu samému. Právě poctivost přístupu k filosofii pragmatismu vedla k tomu, že Čapek neoddělitelně propojil soukromý a veřejný život jako jedinou cestu, jak žít jako člověk opravdově a poctivě, což zároveň znamenalo prospěšně pro celou společnost. U Čapka se tak jakoby navracel starý řecký pohled na vztah jednotlivce k obci.

Pragmatismus svou mnohostí pravd vedl Čapka k úctě k rozmanitosti, pluralismu a k toleranci. Často byl pro svůj přístup považován za relativistu, jehož myšlení vede pouze ke skepsi. Tento tzv. Čapkův relativismus byl ovšem výrazem poctivosti, která se nezastavuje jen z obavy před nejistotou toho, že nevím, kam mě mé kritické myšlení zavede. Čapek jej sám nazýval, jak jsem uvedl výše, maximálním vytěžením zkušenosti.

Jak ukazuje Čapkovo dílo, byl Čapek ovšem onou skepsí neustále ohrožen. Jejím zdrojem byla důsledná empatie, s níž k člověku a světu přistupoval. Jeho relativistický způsob myšlení a přístupu k problémům a otázkám mu zabraňoval nacházet a formulovat nějaké jednoznačné odpovědi. Přesto Karel Čapek nikdy nedošel k žádné podobě nihilismu, nestal se ke všemu skeptickým Adamem Stvořitelem. To, co zabraňovalo tomu, aby jej jeho vlastní relativismus porazil, byla skutečně pevná víra v člověka, kterou snad můžeme nazvat základem jeho myšlení a tvorby. Byla to víra optimistická vyjádřená důvěrou v sílu obyčejného člověka

překonávat problémy světa a lidstva, důvěra ve schopnost lidí dohodnout se a spolupracovat.

Jako velmi významné se mi u Karla Čapka jeví prolnutí jeho života s filosofií, kterou hlásal. Pragmatismus se u něj aktivně projevoval ve všem, co dělal a jak to dělal. To nám umožňuje, abychom nejen věřili Čapkovi samotnému, abychom jej považovali za důvěryhodného, nýbrž abychom důvěřovali i pragmatismu jako takovému. Čapek svým přístupem ukázal jeho životaschopnost, jeho praktickou využitelnost pro život. Domnívám se, že pragmatismus byl Čapkovým příkladem ověřen v praxi už jen tím, jak dokázal udržet jeho víru proti skepsi. Jeho silná víra v člověka tu ale byla podmínkou. Člověk, jenž by ji neměl a stejně důsledně uplatňoval pragmatismus, by musel nutně skončit v naprostém chaosu a zmaru, protože by se ztratil v mnohosti pravd a nedokázal by se rozhodovat a tudíž ani jednat. Pragmatismus sám by pak vůbec nebyl pragmatický. Neverifikoval by se.

5.2. Několik didaktických poznámek

Na úplný závěr bych rád učinil několik drobných didaktických poznámek, které mě při zpracovávání této práce přišly na mysl.

S Karlem Čapkem se studenti a žáci setkávají podrobně při výuce českého jazyka a literatury, málo je ovšem podle mého zhodnocen při výuce filosofie. Jeho didaktický přínos vidím v několika rovinách:

1. Cílem vzdělávání na našich školách je vedle výchovy k myšlení v mezinárodních a globálních souvislostech také vytváření pozitivního a odpovědného vztahu k naší zemi. Děje se tak ve většině vyučovacích předmětů, v dějinách např. zdůrazněním národních dějin byť v kontextu světových, je to hledání místa českých dějin v rámci dějin obecných. Ve filosofii by to mělo být podobné. Proto si myslím, že by bylo na místě

věnovat pozornost také nejvýznamnějším českým filosofům, mezi něž Karel Čapek jednoznačně patří.

2. Daleko větší výzva ale spočívá v pragmatismu samotném a v pragmatismu Karla Čapka obzvlášť a to v souvislosti se současnou reformou středního školství. Pragmatismus s ní totiž velmi nápadně koresponduje.

Společným bodem je pochopitelně důraz pragmatismu i reformy na praxi a využitelnost pro život. Snaha navrátit vzdělávání k praktickému životu je snahou v pravém slova smyslu pragmatickou. I občanský a společenskovední základ je veden tímto praktickým směrem: ke kritické reflexi skutečnosti, ke schopnosti řešit problémy každodenní praxe. V této souvislosti se přímo nabízí pragmatická metoda jako to, co bychom mohli studentům nabídnout jako praktický nástroj pro život.

3. Využitelnost pragmatické metody ovšem nevidím jen ve filosofii, má podle mého velký potenciál v dalších oblastech, např. v mezilidských vztazích nebo při řešení řady společenských problémů. Její potenciál je právě v tom, že ze své podstaty nutí jít poctivě až do důsledků, nezastavit se v půli cesty.

4. Specifickou oblastí, v níž můžeme Karla Čapka uplatnit, je výchova k demokracii. Čapek je totiž na jedné straně jednoznačný demokrat, ale díky svému kritickému a relativistickému způsobu myšlení nemůže být označován za dogmatika, na druhé straně volí srozumitelný a čtivý jazyk.

5. V díle Karla Čapka se projevuje mnoho z předcházející filosofické tradice. Je to např. Humeův motiv v povídce „Šlápěj“, v některých místech k nám jakoby promlouval třeba i Kant, svým přístupem k dramatu jako mluvenému slovu, které je silnější než psané, nám zase připomíná Sokrata. A mohli bychom postupovat dál a dál, ovšem chtělo by to podrobný rozbor zaměřený na odhalení filozofické tradice v Čapkově díle.

Čapkovo dílo ovšem obsahuje i řadu náznaků toho, co ovládlo filosofii až po jeho smrti, někdy dokonce mnohem později. Tak ve „Věci Makropulos“ se objevuje nuda jako existenciála, ovšem také dosažení absolutní dokonalosti jako synonymum pro smrt. V Čapkově požadavku být vždy sám za sebe a neskrývat se za něco neosobního se zas ukazuje to, co později vidíme u Heideggera nebo Patočky jako autentické moci být. Snadno bychom v jeho díle našli i postmodernu.

Čapek by tedy mohl sloužit jednak jako doplněk k výuce filosofie sloužící k pochopení některých jiných filosofů a jednak jako ukázka toho, jak lze s tou kterou myšlenkou pracovat.

Použitá literatura

- BEZECNÝ, Zd. *Příliš uzavřená společnost*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2005. ISBN 80-7040-698-4
- BLECHA, I. *Filosofie (základní problémy)*. Olomouc: FIN, 1994. ISBN 80-85572-88-5
- BRADBROOKOVÁ, B. *Karel Čapek, Hledání pravdy, poctivosti a pokory*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1385-7
- BURIÁNEK, Fr. *Čapkovské variace*. Praha: Československý spisovatel, 1984.
- ČAPEK, K. *Bajky a podpovídky*. Praha: Levné knihy KMa, 2000. ISBN 80-86425-16-9
- ČAPEK, K. *Boží muka*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0816-0
- ČAPEK, K. *Boží muka*. Praha: Academia, 2000. ISBN 80-200-0816-0
- ČAPEK, K. *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*. Olomouc: Otakar II., 2000. ISBN 80-86355-31-4
- ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem. Spisy XX*. Praha: Čsl. spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0170-X
- ČAPEK, K. *Knihapokryfů*. Praha: Levné knihy KMa, 2000. ISBN 80-86425-19-3
- ČAPEK, K. *Korespondence I. Spisy XXII*. Praha: český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0448-2
- ČAPEK, K. *Korespondence II. Spisy XXIII*. Praha: český spisovatel, 1993. ISBN 80-202-0448-0
- ČAPEK, K. *Loupežník. R.U.R. Bílá nemoc*. Praha: Čsl. spisovatel, 1983.
- ČAPEK, K. *O umění a kultuře II*. Praha: Čsl. spisovatel, 1985. 680 s. Spisy, sv. 18. Dostupné na WWW www.mlp.cz/karelcapek
- ČAPEK, K. *O umění a kultuře; Od člověka k člověku (Dodatky)*. Praha: Čsl. spisovatel, 1995. Dostupné na WWW www.mlp.cz/karelcapek; http://www.mlp.cz/cgi/ebaweb/katlist?LANGUAGE=CZE&T_KEY=2761276

ČAPEK, K. *O věcech obecných čili zóon politikon*. Praha: Melantrich, 1991. ISBN 80-7023-090-8

ČAPEK, K. *V zajetí slov*. Praha: Svoboda, 1969.

ČAPEK, K. *Válka s mloky, Továrna na Absolutno*. Chomutov: Milenium Publishing, 1998. ISBN 80-902384-5-9

ČAPEK, K., ČAPEK, J. *Adam Stvořitel*. In: *Ze společné tvorby: Krakonošova zahrada : Zářivé hlubiny a jiné prózy: Lásky hra osudná: Ze života hmyzu: Adam stvořitel*. 1. soubor. vyd. Praha: Čsl. spisovatel, 1982. 432 s. Spisy, sv. 2

ČAPEK, K. *Věc Makropulos*. In: *Dramata: Loupežník: R.U.R.: Věc Makropulos: Bílá nemoc: Matka*. 1. soubor. vyd. Praha: Čsl. spisovatel, 1994. 472 s. Spisy, sv. 7. Dostupné na WWW www.mlp.cz/karelcapek

HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86-005-12-7

JAMES, W. *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlen*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-022-5

KLÍMA, I. *Karel Čapek*. Praha: Čsl. spisovatel, 1965.

KUDĚLKA, V. *Boje o Karla Čapka*. Praha: Academia, 1987.

RÁDL, E. *Dějiny filosofie, novověk*. Praha: Votobia, 1999. ISBN 80-7220-064-X

SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Živý jako nikdo z nás*. Praha: Hynek, 1997. ISBN 80-85906-69-4

SIMMEL, G. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*. Praha: SLON, 2006. ISBN 80-86929-59-8

VÁŠOVÁ, V. *Karel Čapek z hlediska náboženského*. Praha: YMCA, 1930.

ZOUHAR, J. *Filosofie Karla Čapka*. Dostupné na WWW <http://capek.misto.cz/filozofie.html>, na internet převedla Masarykova univerzita v Brně